

IGOR LUKEŠ

**ČESKOSLOVENSKO
MEZI STALINEM
A HITLEREM**

**BENEŠOVA CESTA
K MNICHOVU**

S PŘEDMLUVOU
VELVÝSLANCE
NORMANA EISENA

Igor Lukeš
Československo mezi Stalinem a Hitlerem
Benešova cesta k Mnichovu

PROSTOR

IGOR LUKEŠ
ČESKOSLOVENSKO
MEZI STALINEM
A HITLEREM
BENEŠOVA CESTA
K MNICHOVU

přeložila Petra Kůsová

PROSTOR | PRAHA | 2018

Copyright © 1996 by Oxford University Press, Inc.
Czech edition © PROSTOR, 2018
Translation © Petra Kůsová, 1999
Preface © Norman Eisen, 2018

This translation of *Czechoslovakia between Stalin and Hitler*, originally published in English in 1996, comes out by arrangement with Oxford University Press Inc.

Tento překlad knihy *Československo mezi Stalinem a Hitlerem*, původně publikované anglicky v roce 1996, je vydán se souhlasem Oxford University Press Inc.

ISBN 978-80-7260-398-5

OBSAH

Předmluva k druhému vydání [Norman Eisen] / 1

Předmluva / 11

Poděkování / 16

kapitola 1

**Vztahy Československa k sovětskému Rusku
od konce první světové války
po Hitlerovo převzetí moci, 1918–1933 / 17**

Hillersonova mise Červeného kříže v Praze / 23

Postoj Prahy k bolševikům / 30

Od diplomacie ke konfrontaci / 40

kapitola 2

**Nebezpečné vztahy: Beneš a Stalin
v Hitlerově stínu, 1933–1935 / 49**

Konečně: uznání de iure a jeho důsledky / 55

Benešova východní politika / 61

Československo-sovětská smlouva z roku 1935
a její záhadné ustanovení / 67

Československo-sovětský pakt / 76

Následky československé dohody se Sovětským svazem / 79

Stalinovy námluvy: Edvard Beneš
navštěvuje roku 1935 Moskvu / 80

Stalin byl „laskavý, pozorný a vstřícný“ / 84

kapitola 3

Mezi agilním Východem a apatickým Západem: střední Evropa, 1935–1937 / 91

KSČ a VII. kongres Kominterny / 94

Československo a chlad Západu / 110

„Lord Halalifax“ / 114

kapitola 4

Beneš a Tuchačevskij – nové skutečnosti objevené v archivech v Praze a Moskvě / 123

Znamja Rossii a další otřesy půdy před zemětřesením / 126

Tuchačevskij a tajná jednání mezi Prahou a Berlínem / 132

Noví aktéři na scéně dramatu Tuchačevskij / 136

Paříž v sítích NKVD kolem aféry Tuchačevského / 143

kapitola 5

Osudové jaro roku 1938: anšlus Rakouska a květnová krize / 149

Od smrti T. G. Masaryka k Novému roku 1938 / 155

Anšlus Rakouska: „Tohle se Čechům určitě líbit nebude“ / 160

Československo po anšlusu / 171

Reakce Moskvy na anšlus / 177

Osm bodů Konrada Henleina aneb Musíme žádat nemožné / 190

První máj 1938: Gottwald v Moskvě, Henlein v Sudetech / 193

Československo se ujímá iniciativy:

částečná mobilizace v květnu 1938 / 197

Květnová mobilizace a analytici druhého oddělení / 204

kapitola 6

Lord Runciman a soudruh Ždanov: politika Západu a Sovětského svazu vůči Československu od června do začátku září 1938 / 221

Francie: silná slova o podpoře stojí na chatrných základech / 224

Velká Británie se ujímá vedení / 228

Britská intervence: lord Runciman v Praze / 232

Tři linie sovětské strategie v období
od června do začátku září 1938 / 248

kapitola 7

Září 1938 / 267

Hitler v Norimberku a stanné právo v Sudetech / 270

Berchtesgaden: krůček k Mnichovu / 277

Francouzsko-britský návrh / 283

Odpověď Prahy na francouzsko-britský návrh
a co na to Sovětský svaz / 289

Francouzsko-britské ultimátum a jeho důsledky / 293

Godesberg: promeškaná poslední příležitost / 304

Stahování vlajky: od Paláce sportu do Mnichova / 318

Zívání v Mnichově / 328

Agonie v Praze / 334

Mnichovský vítěz: Stalin a Mnichovská dohoda
čtyř mocností / 339

Oběti Mnichovské dohody / 344

Poznámky a odkazy / 349

Prameny a literatura / 416

Rejstřík / 450

Seznam zkratk / 459

Předmluva k druhému vydání

[Norman Eisen]

„Kdo je pánem Čech, je pánem Evropy,“ pronesl prý kdysi Otto von Bismarck. Nejspíše jde o apokryfní citát, nicméně samo tvrzení je pravdivé: české země mají už řadu staletí svrchovaný strategický význam. Od vzniku samostatného Československa před sto lety byla země (a nástupnické státy) bitevním polem neustávajícího zápasu demokracie s nesvobodou – s dalekosáhlými příčinami i důsledky.

K nejvýznamnějším kapitolám tohoto vývoje patří dění kolem Mnichovské dohody a obecněji řečeno historie československé diplomacie ve třicátých letech – nápadité, ale v konečném důsledku neúspěšné. Nejlépe tuto historii představil Igor Lukeš v knize, kterou držíte v ruce – v novém vydání, připraveném k 80. výročí mnichovské krize.

Lukešova kniha je zdařilá v celé řadě ohledů. Autor čerpá z ohromujícího množství archivních materiálů, mnohdy doposud nezpracovaných, a vrhá s jejich pomocí nové světlo na mnohokrát probádané téma. Mistrovsky zachycuje nuance zlomových událostí a současně odhaluje osobitost jednotlivých protagonistů: zkoumá jejich myšlenky i emoce, nasvětluje jejich silné stránky i charakterové vady.

Kniha *Československo mezi Stalinem a Hitlerem* byla jedním z hlavních titulů, jejichž studiu jsem se věnoval v rámci příprav na úlohu amerického velvyslance v České republice. Během svého pražského pobytu v letech 2011–2014 jsem na stránkách knihy mnohokrát hledal poučení z minulosti. Když jsem později sám psal knihu o střetu liberalismu a jeho protivníků za posledních sto let, byla pro mne Lukešova práce jedním z nejdůležitějších zdrojů.

Pro mne osobně je zvlášť důležité dvojí poučení, které z jeho výkladu vyplývá. Za prvé autor ukazuje, že pro nově ustavené demokratické Československo byla Moskva vždy jen krajně nevyzpytatelným

partnerem. V roce 1937 začal prezident Edvard Beneš vnímat příznaky „sbližování“ Německa a SSSR. To podlamovalo československo-sovětskou smlouvu z roku 1935, jež doplňovala fundamentální smlouvy s Francií, Rumunskem a Jugoslávií a měla pro republiku zásadní význam. Jak se dozvídáme od Lukeše, hlavním cílem Moskvy nebylo vyhnout se válce na evropském území, nýbrž zajistit, aby případný konflikt propukl v pravou chvíli a na pravém místě, tak aby po válce skýtal největší šanci k expanzi sovětské moci v Evropě. Když se v září 1938 rozhodovalo o osudu Československa, Moskva evidentně usoudila, že ještě nenadešel pravý čas. Na Benešovy opakované žádosti o pomoc reagoval sovětský velvyslanec v Praze vyhýbavě. Když 1. října oddíly wehrmachtu zahájily postup na československé území, radiotelefonické spojení Prahy s Moskvou se podivnou náhodou přerušilo. Když byl osud Československa zpečetěn, pokusila se Moskva svůj odvrát od deklarovaného spojence zamaskovat a v telegramu zaslaném s dvoudenním zpožděním prohlásila, že kdyby Beneš nebyl kapituloval, SSSR by Československu „za všech okolností“ přispěchal na pomoc. Beneš zpětně usoudil, že Sověti „jednali neupřímně“.

11

Lukeš však ukazuje, že machinace Moskvy byly dalekosáhlejší, než Beneš tušil. Generální tajemník KSČ Klement Gottwald dostal příkaz krize využít a zinscenovat komunistický převrat. To se nezdařilo, a Gottwald za to byl společně s vedením strany potrestán ostrou důtkou. Selhání se nemělo zopakovat: deset let nato – v roce 1948 – již byl komunistický puč úspěšný a Beneš ztratil faktickou moc (což Lukeš podrobně popisuje v knize *Československo nad propastí*).

Za druhé autor odhaluje, jak neuvážená byla taktika západních diplomatů. Zmocněnci Velké Británie a Francie, v něž Beneš vkládal důvěru, donutili československou vládu (v domnění, že se tak zabrání válce) k masivním ústupkům Hitlerovi. Za stavu silícího napětí přiměli Britové Beneše k přijetí zprostředkovatelské role lorda Waltera Runcimana, obchodníka a politika, jenž prezidenta následně postavil před požadavek schválit víceméně všechno, co Hitlerovi spojenci ze Sudetoněmecké strany žádali. V oficiálně zveřejněné zprávě se Runciman vyslovil, že Československo má „okamžitě“ postoupit území Německu, a v sérii urážlivých návrhů mimo jiné požadoval, aby byli

z politického života vypuzeny strany a jednotlivci s kritickými postoji vůči třetí říši. Bezpečnostní garance proti nevyprovokované agresi měla Velká Británie poskytnout jedině tehdy, pokud ČSR na uvedené požadavky přistoupí.

Na přijetí Runcimanových požadavků naléhala v rozhovorech s Benešem i Francie – s tím, že sama o sobě by Československo nejspíš nebyla s to bránit. Vzhledem k nejistému postavení třetího velkého spojení, SSSR, Beneš akceptoval dalekosáhlé územní ústupky ve víře, že je to jediná možnost, jak zachovat v platnosti uzavřené bezpečnostní dohody, a zachránit tak národ.

Hitlerovi ovšem nešlo o dohodu – hledal záminku k invazi. Britové a Francouzi naopak v obavách z invaze projeví ochotu prodat mu velkou část Československa. Když Beneš odsouhlasil postoupení Sudet, Hitler dohodu skoro okamžitě odmítl a před britským premiérem Nevillem Chamberlainem prohlásil, že jediným možným řešením je okamžitý zábor daných území německými vojsky. Beneš se proto připravoval na válku v domnění, že minimálně britská a francouzská součinnost je zajištěna. Podpora demokratických velmocí se však rozplynula na mnichovské poradě britských, francouzských, italských a německých špiček (Beneš přizván nebyl). Spojené státy chránil Atlantický oceán a jejich cílem bylo zachovat si odstup: prezident Roosevelt zaslal Hitlerovi i Benešovi podobně formulovaný dopis, jímž je vyzýval k mírovému řešení sporu. Dohoda, která z jednání v Mnichově vzešla, byla pro Československo katastrofální: Hitler si vynutil 40 tisíc kilometrů čtverečních československého území, jurisdikci nad více než osmi sty tisíci československých občanů a získal podstatnou část československého průmyslu. Když se představitelé republiky snažili proti hlavním bodům dohodnutého plánu protestovat, britský zástupce jim řekl: „Odmítnete-li tento plán, zůstanete proti Německu úplně sami.“ Obrán o jakékoli možnosti k jednání, zrazen spojenci a přesvědčen, že Západ není ochoten vstoupit kvůli Sudetům do války s Německem, Beneš kapituloval.

Když jsem se zabral do studia archivů při přípravě vlastní knihy, bylo brzy patrné, že události v českých zemích byly opakovaně předzvěsti pohrom na Západě. Nacistická vlna, jež se přelila přes Sudety,

záhy nato zavalila další země. Neochota Britů a Francouzů zabránit okupaci Československa vedla brzy k celosvětovému konfliktu. Když čteme Lukešův mistrovský popis událostí, jež vyvrcholily Mnichovskou dohodou, nelze se vyhnout úvahám o tom, zda se následné katastrofě dalo zabránit, pokud by Západ republiku nenechal na holičkách. To je poučení, jež by mělo ležet na srdci všem, kdo na obou stranách Atlantiku věří v demokracii, kdykoli se naši spojenci – ať velcí nebo malí – ocitnou v nouzi.

Norman Eisen

The Brookings Institution, Senior Fellow;
v letech 2011–2014 velvyslanec USA v České republice
(Na přípravě textu se podílel Andrew M. Kenealy)

Předmluva

Edvard Beneš (1884–1948) patřil k předním evropským politikům své doby a ve třicátých a čtyřicátých letech sehrál v československo-německém dramatu významnou roli. Tato studie se zabývá prvními dvěma desetiletími jeho diplomatické kariéry a analyzuje způsoby, jimiž se pražská vláda snažila upevnit existenci Československé republiky v nejistém prostoru mezi Východem a Západem.

Krizové období třicátých let završené podpisem Mnichovské dohody v září 1938 je jedním z živých témat moderní historie. Přesto dost důležitých otázek dodnes zůstává bez odpovědi – zejména v oblasti vztahů mezi Prahou a Moskvou.

Až do pádu Berlínské zdi získávali zahraniční badatelé přístup k pražským archivním fondům jen velmi obtížně. Nezbyvalo než spoléhat na memoáry ne vždy psané nezaujatě a na sbírky dokumentů, jejichž výběr podléhal ideologickým hlediskům komunistické moci. Proto byla pražská vláda v literatuře často chápána jako pasivní objekt francouzsko-britského obchodu s Hitlerem. S podobnými problémy se museli historici potýkat i při vyhledávání sovětských primárních pramenů. Tato skutečnost – spolu s faktem, že Sovětský svaz se jednání v Mnichově neúčastnil – vedla mnohé historiky k nedoložitelné domněnce, že v československo-německé krizi sehrál Sovětský svaz pozitivní úlohu.

Tato práce studuje evropskou krizi ve třicátých letech z pohledu československo-sovětského spojení. První kapitola rozebírá vzájemné vztahy obou států od konce první světové války až do nástupu nacistů k moci v Německu. Tomáš G. Masaryk a Edvard Beneš zastávali názor, že Rusko není samo o sobě schopno navázat s Evropou pevné vztahy, i když Evropa aktivní účast Ruska potřebuje k zajištění vlastní stability. Proto také Praha již ve dvacátých letech obezřetně zareagovala, když sovětské vedení naznačilo ochotu otevřít normální diplomatické

vztahy. Před krutostmi, kterých se bolševici dopouštěli, však Masaryk a Beneš odmítali zavírat oči. Pevně doufali, že se v Rusku objeví nový, tolerantnější režim. V době, kdy se v Německu dostal k moci Hitler, už většina evropských zemí sovětský režim *de iure* uznala, jen Praha stále vyčkávala. Až do nástupu nacismu se československá vláda k bolševismu stavěla zdrženlivě, rozhodně opatrněji než mnozí jiní evropští politici. To jim paradoxně nebránilo v tom, aby později označili Československo za baštu bolševismu v srdci Evropy.

Druhá kapitola zkoumá vliv Hitlerova nástupu k moci v Německu na vztahy mezi Prahou a Moskvou. Ukazuje, jak zrůdnost nacismu přispěla k legitimizaci sovětského režimu v očích mnoha pražských politiků. Od roku 1933 začal Beneš usilovat o zapojení Sovětského svazu do střeoevropské politiky, aby tak vyvážil rostoucí vliv třetí říše. V roce 1934 navázala Praha s Kremlem úplné diplomatické vztahy a v následujícím roce přistoupila k podepsání československo-sovětské dohody. Kapitola věnuje pozornost klauzuli, která podmiňovala sovětskou pomoc Československu v konfliktu s Německem předchozím zásahem Francie, a dokládá, že ji do textu smlouvy prosadil Edvard Beneš.

Třetí kapitola analyzuje roli, kterou československým komunistům přidělil VII. kongres Komunistické internacionály, a konfrontuje s ní postoj Západu ke střední Evropě v letech 1935–1937. Zatímco Moskva se ve stále komplikovanější mezinárodní situaci snažila být aktivní, Velká Británie a Francie trpně přihlížely postupnému rozpadu versailleského systému. Vliv Sovětského svazu na události ve střední Evropě ale klesl právě ve chvíli, kdy ohrožené Československo pomoc potřebovalo nejvíc. Bylo to způsobeno řadou faktorů, z nichž nejzávažnější byl ten, že nejpozději od VII. kongresu v létě 1935 Moskva v zákulisí usilovala o znovuoobnovení spolupráce s Německem v tradici rappalské spolupráce; stalinský teror, jehož dlouhá chapadla sahala až do Prahy a do Paříže, též sehrál neblahou roli.

Čtvrtá kapitola studuje tajná jednání mezi Prahou a Berlínem a dotýká se Benešovy role v proslulé Tuchačevského aféře. Kapitola ukazuje první signály Stalinovy kampaně proti důstojnickému sboru Rudé armády. V roce 1935 začalo ruské emigrantské periodikum vycházející v Praze otiskovat sérii článků, jež měly podle plánu stalinské tajné

policie zpochybnit loajalitu sovětských armádních velitelů. V roce 1937 se Beneš dozvídá o chystaném rusko-německém usmíření. To by podtrhlo jeden z hlavních pilířů bezpečnostního zajištění ČSR, totiž československo-sovětskou smlouvu z roku 1935. Navzdory Benešovu tvrzení se ukazuje, že dezinformaci o údajné velezradě maršála Tuchačevského a dalších Praha Kremlu nepředala.

Tématem páté kapitoly je anšlus Rakouska a tzv. částečná mobilizace československé armády v květnu 1938. Rozbor materiálů druhého (zpravodajského) oddělení generálního štábu československé armády zpochybňuje tvrzení pražské vlády, že mobilizace záložníků a vojenských specialistů byla reakcí na strategické soustřeďování wehrmachtu podél československých hranic. V květnu roku 1938 Hitler útok na Československo neplánoval, ale někdo měl zájem, aby si to vláda v Praze myslela. Vysoká úroveň zpráv, které v průběhu květnové krize druhé oddělení z Německa dostávalo, svědčí o odborné způsobilosti jejich zdroje. Autorem promyšlené mystifikace, která Evropu přivedla na pokraj války, musela být s největší pravděpodobností profesionální zpravodajská organizace, jejíž identitu se dosud nepodařilo odhalit.

Šestá kapitola pojednává o tzv. československé krizi v létě a na podzim roku 1938 a vrhá nové světlo na Stalinovo strategické myšlení v předvečer druhé světové války. Sovětské představy o budoucím vývoji vycházely z analytického rámce VII. kongresu Komunistické internacionály, jehož platnost v létě 1938 potvrdil zástupce Moskvy vedení KSČ. Stalinovým cílem během vrcholícího napětí mezi Prahou a Berlínem nebylo válečnému konfliktu zabránit, nýbrž ho v pravý čas a na správném místě vyvolat tak, aby co nejvíce zvýšil šance na budoucí rozšíření sovětské moci v poválečné Evropě. Některá očekávání sovětských politiků stran budoucího vývoje se ukázala jako nerealizovatelná. Přesto byla jejich strategie lépe promyšlená než improvizace a taktizování západních spojenců.

Sedmá kapitola mapuje kroky, jež aktéry československo-německého dramatu dovedly k mnichovskému rozuzlení. Hlavní důraz je pocho-pitelně kladen na tragickou postavu Edvarda Beneše a jeho rozhodnutí kapitulovat. Beneš bývá někdy charakterizován jako politik, který místo budování reálné zahraniční politiky vytvořil chiméru, která

se při prvním střetu s realitou rozplynula. Bývá kritizován za to, že se mu nepodařilo vyjít se sousedními státy a usmířit německy mluvící občany státu. Mnozí ho viní z toho, že s francouzskými a sovětskými spojenci v zádech plamenně řečnil, ale v rozhodujícím okamžiku nenašel potřebnou odvahu k tomu, aby vedl národ do války s Německem. Jako člověk měl přirozeně své chyby a jeho zahraniční politika nebyla zdaleka prostá omylů. Kniha se na základě historických materiálů pokouší ukázat nejen jeho nedostatky, ale též jeho lidské a profesionální kvality. Leccos z nedávno objevených archivních materiálů nám pomůže rozšířit si dosavadní obzor a získat nový pohled na Benešovu osobnost i jeho roli v průběhu mnichovské krize. Bez zajímavosti nejsou ani nově získané důkazy o ostré kritice, které se dostalo Gottwaldovi od kremelského vedení za to, že v září roku 1938 dostatečně nevyužil krize k rozpoutání masivnějších nepokojů.

Kniha je založena zejména na původních historických pramenech z pražských archivů, zpřístupněných po listopadu 1989. Klade důraz na otázky a témata, pro něž archivní prameny poskytují nejzajímavější a méně známé nebo dosud neznámé informace. Vzhledem k této skutečnosti i k šíři tématu výsledný text některé důležité momenty tehdejšího dění opomíjí nebo pouze letmo zmiňuje. To se týká například francouzské zaangažovanosti v československo-německé krizi. Hlubší pozornost by zasluhovala i komplikovaná problematika vztahů mezi pražskou vládou a sudetskými Němci, slovenská otázka, globální manévrování Sovětů, detailní analýza politiky Kremlu, občanská válka ve Španělsku, vření na Dálném východě či velmi zajímavá role Polska i Maďarska. Seznam nové i starší literatury k těmto tématům najde čtenář na konci knihy. Mým cílem bylo ukázat, jak se narůstající krize, která nakonec vyústila v Mnichovskou dohodu, jevila z pohledu Prahy. Zvolené hledisko rozšiřuje naše dosavadní znalosti, za něž vděčíme Walteru Laqueurovi, Robertu C. Tuckerovi, Adamu B. Ulamovi, Piotru S. Wandyczovi, Donaldu Cameronu Wattovi, Gerhardu L. Weinbergovi aj., o chybějící československý pohled.

Po rozpadu Sovětského svazu získali badatelé snazší přístup k moskevským archivům, což jim umožnilo seznámit se s historickými prameny do té doby neznámými. Zpočátku se pochopitelně zaměřili na

otázky, které byly dosud naprostým tabu, např. na to, jak Stalin nechal v roce 1940 zavraždit více než dvacet tisíc důstojníků polské armády, na sovětský atomový výzkum, na karibskou krizi, na invazi vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 atd. Ve srovnání s tím je k dispozici jen velmi málo materiálů o chování sovětského vedení ve třicátých letech. V této knize jsou citovány odtajněné sovětské materiály, které získalo pražské ministerstvo zahraničí. Některé zajímavé údaje týkající se úlohy Moskvy v československo-německé krizi se nacházejí v archivu sovětského ministerstva zahraničí. Tyto prameny sice přinášejí cenné informace, zejména o jednotlivých osobnostech, jakou byl např. sovětský vyslanec v Praze Sergej S. Alexandrovskij, jeho československý kolega v Moskvě Zdeněk Fierlinger, politický publicista a budoucí československý diplomat a politik Hubert Ripka, ale vcelku nabízejí jen velmi málo poznatků nad rámec toho, co bylo od padesátých let – byť v cenzurované formě – postupně zveřejňováno. Lze předpokládat, že klíčové dokumenty týkající se některých ústředních témat této práce (např. Benešovy účasti na Tuchačevského aféře či sovětské role v květnové mobilizaci) jsou uloženy v dosud tajných archivních sbírkách v Moskvě. Do jejich odtajnění se budeme muset spokojit s výkladem československo-německého dramatu a Stalinovy role v něm z pohledu pražských archivů.

I. L.

*Wellesley, Massachusetts
Choceň, Česká republika
červenec 1995*

Poděkování

Rád bych vyjádřil vděčnost všem institucím, bez jejichž velkorysé podpory by tato kniha nevznikla. Můj badatelský pobyt v Praze probíhal za přispění Fulbrightovy nadace, organizací IREX (International Research and Exchanges Board) a National Endowment for the Humanities. Na textu samém jsem mohl soustředěně pracovat díky stipendiu Johna M. Olina a stipendiu Sdružení vědeckých pracovníků na své domovské univerzitě v Bostonu. Obě akademické instituce mě po dobu práce na knize zprostily pedagogických povinností.

Některá z témat, jimiž se v této práci zabývám, jsem rozpracoval již dříve ve statích publikovaných v odborných časopisech jako *Diplomacy & Statecraft*, *Slavic Review* a *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*.

Za pomoc s anglickým originálem vděčím redaktorce Oxford University Press Gioie Stevénsové. Odbornou kritikou mne pomohli zejména Piotr S. Wandycz, Donald Cameron Watt, Adam Ulam, David Mayers, Antonín Klimek a Lubor Václavů. Za fotografie vděčím Hsi-Huey Liangovi z Vassar College a Evě Jonasové z Harvardovy univerzity.

kapitola 1

**Vztahy Československa k sovětskému Rusku
od konce první světové války
po Hitlerovo převzetí moci, 1918–1933**

„Poslyšte, vy byste měl nechat studování. Z vás nikdy nic kloudného nebude,“ zlomil nad svým studentem Edvardem Benešem hůl profesor c. k. gymnázia v Praze František Hrdlička. „Vy byste udělal nej-líp, kdybyste opustil náš ústav a vstoupil do armády, tam jistě najdete uplatnění,“ doporučil mu.

Osmnáctiletý buřič se svému profesorovi vysmál do tváře.¹ Představoval si pro sebe daleko zajímavější budoucnost. Již před rokem navázal styky s Tomášem Garriguem Masarykem, profesorem filozofie na Karlově univerzitě a přední osobností českého politického života. Jejich přátelský vztah se upevňoval úměrně s protihabsburskými náladami. Když v roce 1914 vypukla světová válka, byli připraveni postavit se do čela snah o vytvoření nového samostatného státu, Republiky československé.

V prosinci 1914 odešel čtyřiašedesátiletý Masaryk do ciziny, aby tu ze všech sil bojoval za českou nezávislost.² V roce 1915 ho následoval Beneš. Svého cíle dosáhli po třech letech, 14. října 1918, kdy spojenci uznali prozatímní československou vládu.

V čele státu stanul Masaryk, Beneš se stal ministrem zahraničí. Nově ustavený Národní výbor vydal v Praze již o dva týdny později svůj první zákon, v jehož úvodu stálo: „Samostatný stát československý vstoupil v život.“³

Beneš se oslavami vyhlášení československé nezávislosti nezdržoval. Povahou spíše asketického založení a vědom si krajní zodpovědnosti rozhodl se plnit nové náležité úkoly. Převratné zprávy z Prahy ho zastihly v hotelu Beau-Rivage v Ženevě, kde právě vedl jednání s delegací z Čech.⁴ A už posledního říjnového dne roku 1918 si čtyřiatřicetiletý politik sbalil příruční kufřík a zamířil do Paříže. Tady se pár dní po příjezdu objevil u jeho dveří posel z francouzského ministerstva zahraničí s pozváním na zasedání Nejvyšší rady.

Od chvíle, kdy Eduard Beneš unikl s vypůjčeným pasem z dosahu rakouské státní moci, aby se připojil k Masarykovi v zahraničí,

uplynuly tedy pouhé tři roky.⁵ Nyní nasedal do vládního automobilu ozdobeného novou československou vlajkou. Týž Beneš, kterému latinář Hrdlička hrozil vyhazovem ze střední školy, měl záhy stanout po boku představitelů Francie, Velké Británie, Spojených států, Itálie, Japonska, Srbska, Řecka, Belgie a Portugalska. A získávat i později nadále jako hnací síla naší delegace nejen v Paříži, ale i na dalších poválečných konferencích světovou pozornost i uznání pro mladou československou diplomacii.

Že se Eduard Beneš (později dal svému křestnímu jménu cizokrajněji znějící podobu Edvard) stane významným a mezinárodně uznávaným politikem dvacátého století,⁶ tomu v raných letech jeho života nasvědčovalo vsutku jen máloco. Narodil se 28. května 1884 v Kožlanech jako poslední, desáté dítě nemajetné rodiny. V útlém dětství se spíš dětí stranil, byl malý, zavalitější postavy a kluci se mu smáli. Jen pro maminku to byl milovaný Edek, její rozumář, samotář. Na obecné škole patřil k nejsvědomitějším žákům. „Dobrý prospěch byl u něho ale spíš výsledkem neúmorné píle a trpělivosti než zvláštního nadání,“ zaznamenal o něm jeho pan učitel. „Učí se tvrdě, ale taky tvrdě a pevně udrží to, co se naučil. A hlavně touží vyniknout. Jako dítě nemůže ještě vědět, v čem a jak, ale ta citizádost v něm je a působí jako vzpruha.“⁷

Své ambice mohl však mladý Beneš rozvinout až po odchodu z dusivého ovzduší c. k. gymnázia. Teprve ve svobodné atmosféře univerzity mohl uplatnit své intelektuální schopnosti v plné šíři. Ustoupil ze svých mladistvých buřičských pozic a začal usilovat o vzestup, co nejdál od bědných poměrů, ze kterých vzešel. Roku 1908 byl čtyřiatvacetiletému Benešovi udělen ve Francii doktorát práv na univerzitě v Dijonu, o rok později získal doktorát filozofie na Karlově univerzitě v Praze. Studoval rovněž na univerzitě v Berlíně a na Sorbonně. Benešovu výjimečnou pracovitost a vytrvalost oceníme zejména tehdy, přihlédneme-li k faktu, že ho rodiče nemohli během studií podporovat, takže byl nucen si po celou dobu sám vydělávat. Živil se především jako novinář. Byl neobyčejně výkonný – jen v roce 1907 publikoval téměř sto článků, většinou v sociálnědemokratickém tisku v Praze.⁸

Vzhledem k poměrům, z nichž pocházel, a obdivuhodným výsledkům,

kterých v krátké době dosáhl, zůstává mimo vši pochybnost, že Beneš mimořádně věřil ve vlastní schopnosti. Podle slov jednoho ze spolupracovníků hraničila Benešova sebedůvěra až s mystickým přesvědčením o vlastní vyvolenosti a poslání, o nepostradatelnosti svého osobního vzhledu do budoucí podoby nového československého státu.⁹ Nešlo o stanovisko neoprávněné. V jednáních o postavení Československa na mapě střední Evropy dosáhl Beneš se svými spolupracovníky téměř všeho, oč mu šlo. Mladý ministr zahraničí se snažil především dokázat světové veřejnosti, že nová Československá republika je jediný stát ve střední Evropě, který může celé oblasti zajistit stabilitu. Prohlašoval, že jedině Češi jsou schopni zastavit bolševismus. Francie se k tomuto Benešovu stanovisku postavila pozitivně, Londýn tak učinil až po delším váhání. Američané pozorně vážili Benešovy argumenty a vyhověli nakonec jeho požadavku na dočasné – jak se tehdy domnívali – zachování historických hranic Čech, Moravy a části Slezska. Pokud jde o Slovensko, argumentoval Beneš tím, že na východě by hranice státu měly být vymezeny tak, aby jeho území tvořilo životaschopný hospodářský celek.

Západní hranice Československa byly tedy stanoveny na bázi historické, zatímco při vymezování hranic na východě uplatnili diplomaté ve Versailles pragmatické stanovisko hospodářsko-strategického rázu. Československá delegace nedosáhla sice všeho, oč usilovala, přesto však byla její prezentace i tentokrát úspěšná.

Beneš osobně sklízel další uznání nejen v bouřlivém prostředí pařížské mírové konference, ale i na řadě dalších poválečných mezinárodních shromáždění.¹⁰ Doyen československé politické scény, praktický a racionální Václav Klobáček referoval po svém návratu ze setkání s Benešem ve Švýcarsku svým kolegům s nadšením vskutku mimořádným. Údajně byl respekt k Masarykovi a Benešovi na mezinárodním fóru neuvěřitelný, a to zejména ze strany prezidenta Wilsona.¹¹

Beneš se vrátil z exilu do Prahy až 24. září 1919 a byl vítán zástupy nadšených vlastenců všude, kde se objevil. Měl plné právo být na sebe hrdý. Ve věku pouhých pětatřiceti let se stal spoluzakladatelem nového státu, ministrem zahraničí a jedním z nejuznávanějších diplomatů soudobé Evropy.

Během krátké diplomatické praxe ve světě velké politiky si vysloužil

pověst obezřetného, racionálního a rozvážného politika. A hned na začátku své diplomatické dráhy potvrdil jasně a jednoznačně mimo jiné i svoji neúplatnost. Ještě v Paříži se na něho obrátil jeden dávný přítel s návrhem, že založí zvláštní fond, vytvořený z příspěvků anonymních „vlastenců“, z něhož by ministr zahraničí mohl svobodně čerpat prostředky na financování politických akcí v zahraničí. Beneš správně vytušil, že úmysly potenciálního dárce nejsou zcela nezištné a nabídku nejen odmítl, ale jejího původce předal policii.¹² Když se později Beneš sám dostatečně finančně postavil na nohy (především díky jmění své ženy) a měl jistotu, že spolehlivě zajistí rodinu, ztratil o peníze zájem a oddal se výhradně své práci.

Kolegové a spolupracovníci považovali Beneše za neutuchající zdroj intelektuální energie.¹³ Obdivovali jeho intelekt, houževnatost, oddanost věci i absolutní smysl pro povinnost. Člověka Benešova formátu nová samostatná republika v tuto chvíli vsutku potřebovala. Práce bylo nad hlavu. Českoslovenští diplomaté byli sice za jednacími stoly úspěšní, brzy se ale mělo ukázat, že nově vzniklý státní útvar to vzhledem ke své zeměpisné poloze nebude mít snadné. Z celkové rozlohy státní hranice v délce 4113 km obnášela hranice s Německem a Rakouskem 2097 km, s Maďarskem 832 km, s Polskem 984 km a s Rumunskem 200 km.¹⁴ Přitom je třeba vzít v úvahu, že vznik československého státu přivítalo vlastně pouze Rumunsko. Ostatní sousední státy hleděly na nově se formující demokratický státní útvar spíš nevráživě. Politické ovzduší, v němž pražská vláda začínala pracovat, nebylo tedy právě příznivé.¹⁵

Jak se na mapu nového Československa dívali profesionální vojáci? Tajná strategická analýza ministerstva obrany z roku 1921 podtrhuje fakt, že úzký, protáhlý tvar československého území je z vojenského hlediska mimořádně nevýhodný. Zpráva kladla důraz na nezbytnost vytvoření infrastruktury, na jejímž základě by mohla být organizována z branců českého a slovenského původu odnož československé armády v zahraničí; jinak totiž hrozilo nebezpečí, že v případě bleskového útoku Němců bude domácí armáda vmžiku rozprášena.¹⁶ Českoslovenští armádní představitelé tušili zřejmě už v roce 1921 možné ohrožení a hledali způsoby, jak nebezpečí zabránit.

Dalším potenciálně destabilizujícím prvkem mladého Československa bylo i národnostní složení jeho obyvatelstva. Zejména mnozí sudetští Němci nebyli od počátku spokojeni se svým postavením v novém státě. Pesimista by řekl, že Československo bylo na národní stát příliš velké a na fungující mnohonárodnostní stát příliš malé.

Nově vzniklý demokratický stát překonal nicméně počáteční potíže a – k velkému překvapení všech skeptiků – nastoupil cestu k politické stabilitě a ekonomické prosperitě. Zatímco jinde v Evropě si pohrávali s autoritativními ideologiemi, pražská vláda setrvala od prvopočátku na pozicích liberální demokracie. Prezident Masaryk striktně odmítl fašismus jako patologickou sedlinu společnosti a jeho ostře kritický postoj k bolševismu byl všeobecně znám. Masaryk upozorňoval mimo jiné na pseudovědecký charakter ruského komunismu a poukazoval na skutečnost, že Leninův experiment stál už tisíce lidských životů, aniž přitom čehokoli dosáhl. Bolševismus předvedl podle Masaryka jen „orgie nevzdělanosti, násilnictví a korupce“.¹⁷

Za celá dvě desetiletí meziválečné historie neustoupilo Československo v čele s Masarykem, Benešem a jejich spolupracovníky z nastoupené cesty demokracie. Masaryk nepřestal být nejvyšší autoritou pro široké spektrum politiků i občanů napříč všemi sociálními i ekonomickými vrstvami státu, o jehož stabilitě svědčí fakt, že během prvních dvaceti let vystřídal Československo jen dva prezidenty a dva ministry zahraničí.¹⁸

Masaryk a Beneš chtěli od počátku včlenit Československo do struktury západní Evropy, zároveň si však uvědomovali, že i přes svůj odpor k bolševickému režimu v Rusku nesmějí Východ pouštět ze zřetele.

Hillersonova mise Červeného kříže v Praze

Počátek československo-sovětských vztahů lze zcela přesně určit jen stěží. Kvůli existenci československých legií v Rusku probíhala jednání mezi Prahou a bolševiky vlastně již před vznikem československého státu a Leninovým nástupem k moci v Rusku. Čistě formálně by bylo

možné považovat za zahájení oficiálních kontaktů 25. únor 1920, kdy sovětský komisař pro zahraniční záležitosti G. V. Čičerin zaslal pražské vládě první nótu. Vyjádřil v ní naději, že Československo se odmítne zapojit do protibolševické koalice, takže navázání diplomatických vztahů mezi Moskvou a Prahou nebude nic stát v cestě.¹⁹ Čičerin požádal závěrem o udání místa a času pro setkání delegací.²⁰

Československé ministerstvo zahraničí váhalo s odpovědí víc než měsíc. Dne 10. dubna 1920 zareagoval Beneš na sovětskou nabídku prohlášením, v němž obešel ideologický podtext Čičerinovy nóty, aby především vyjádřil ochotu jednat s Moskvou a napomoci tak návratu československých občanů ze sovětského Ruska. Zmínil se i o možnosti ustavit v budoucnu běžné obchodní vztahy mezi oběma státy.²¹ Moskva odpověděla po dvanácti dnech formální nabídkou uzavření plných diplomatických vztahů.

Rychlá a věcná reakce sovětské strany Prahu poněkud zaskočila.²² Česká politická reprezentace nebyla připravena překročit rámec Benešovy první nabídky, která měla sloužit především k řešení humanitárních otázek. Toto hledisko také nakonec zvítězilo. Osmého července 1920 dorazila z Berlína do Prahy mise sovětského Červeného kříže vedená S. I. Hillersonem.²³ Pražské ministerstvo zahraničí ji ve vnitřním styku označilo jako Hillersonovu misi.²⁴

Jednání mezi Prahou a Moskvou, jež předcházela schválení působnosti mise sovětského Červeného kříže v Československu, nebyla právě snadná. V den příjezdu delegace uveřejnila prezidentova dcera a předsedkyně Československého Červeného kříže dr. Alice Masaryková otevřený dopis Čičerinovi. Poukazovala v něm na skutečnost, že mise Červeného kříže se stávají nejednou nástrojem politické propagandy a přízemních obchodních záměrů a cílů. O misi sovětského Červeného kříže platilo právě tohle dvojnásob. Zmíněná mise se totiž již dříve skandálním způsobem zapletla do politických intrik v Německu a Maďarsku. K vážnému incidentu došlo koncem roku 1918 i v Polsku. Mise sovětského Červeného kříže nejenže dorazila do Varšavy bez ohlášení a bez pozvání, ale ihned po příjezdu si počínala se zarážející troufalostí. Kontaktovala polskou komunistickou stranu, aniž by vstoupila ve styk s místní organizací Červeného kříže. Když se ji Poláci později

pokusili vypovědět, byli členové mise navzdory tomu, že se nacházeli pod dozorem polské státní policie, za záhadných okolností zavražděni. Incident nebyl mimochodem nikdy uspokojivě objasněn.²⁵

Vezmeme-li v úvahu pověst, která příjezdu sovětské mise předcházela, nemůžeme se vážnému znepokojení Alice Masarykové divit. Vyjádřila ve svém stanovisku zásadní nesouhlas se zneužíváním symbolu Červeného kříže a vyzvala vedení bolševické mise v Praze, aby se tato organizace zabývala pouze záležitostmi, které spadají do její kompetence. Ve svém otevřeném dopise prohlásila jasně, že osobně dohlédne na to, aby se Hillersonův tým věnoval výhradně svému poslání – totiž pomoci ruským občanům, kteří se v důsledku válečných událostí ocitli mimo území své vlasti.²⁶

Skeptické stanovisko Alice Masarykové k Hillersonově misi vyjadřovalo mínění značné části československé veřejnosti. Zejména tisk se vehementně stavěl proti tomu, aby se v Praze usídlila a pod jakoukoli záminkou působila bolševická organizace.²⁷

Po zdoluhavých veřejných diskusích a důkladném zvažování možného nebezpečí sovětské propagandy na straně jedné a pocitu odpovědnosti za osud československých i ruských utečenců na straně druhé dala nakonec Praha k přijetí sovětské mise oficiální souhlas. Alice Masaryková nebyla ovšem zdaleka jediná, kdo z Hillersonovy mise nespouštěl oči. Pražská policie na ni nasadila sedmičlennou skupinu specialistů, kteří průběžně podávali podrobná hlášení o její každodenní činnosti, o osobách, které s ní byly v kontaktu, a částečně i o korespondenci, jež s činností mise souvisela. Práci policie usnadňovalo navíc i několik agentů z řad zaměstnanců, které si mise v Praze najala.²⁸

Komisař pro zahraniční záležitosti Čičerin Alici Masarykové na její dopis neodpověděl, nereagoval ani na útoky československého tisku. Hillersonův tým se mezitím usadil v buržoazním pohodlí pražského hotelu Imperial a předtuchy prezidentovy dcery se začaly postupně naplňovat. Ze zpráv policejních agentů jasně vyplývá, že Hillerson pod ochranným pláštěm Červeného kříže řídil v Praze rozsáhlou zpravodajskou síť.

Pražské úřady nezískávaly ovšem přehled o činnosti Hillersonovy mise pouze ze zpráv svých agentů a informátorů. Ač se to zdá neuvěřitelné,

byly napojeny i na Hillersonovy přísně utajované komunikační kanály s Moskvou. Sovětská mise neměla diplomatický statut, takže nemohla k zasílání a přijímání kódovaných zpráv využívat vlastní spojovací zařízení. Pracovníci mise však mohli své telegramy šifrovat a v šifrované podobě je předávat třetí sekci československého ministerstva zahraničí, která se zčásti zabývala zpravodajskou činností a radiospojením.²⁹ Jak bylo předem s misí dohodnuto, odesílala pak třetí sekce Hillersonovy zprávy z Prahy a přijímala kódované telegramy adresované Hillersonovi z Moskvy. Všechny písemnosti současně procházely rukama členů československé dešifrovací skupiny.³⁰ Moskva se prozatím mylně domnívala, že spojení je naprosto bezpečné. Čičerin s Hillersonem se jednou dokonce (touto cestou) vzájemně pochvalně ujistili o spolehlivosti svých šifer a jednali spolu dál zcela otevřeně.³¹ Právě díky tomu jsou jejich telegramy jedinečným zdrojem informací o fungování tehdejší sovětské zpravodajské sítě na území Československa.

Hillersonova skupina zamířila do Prahy v létě 1920 nikoli náhodou. Právě probíhala sovětsko-polská intervenční válka, v níž momentálně vítězili bolševici. Odtud zřejmě přemíra sebevědomí, jež sovětským představitelům dodával pohled na „zubožené torzo bílého Polska“, jak se květnatě vyjádřil generál Michail Tuchačevskij.³² Hillersonova mise se pokoušela etablovat v Praze, právě když se Rudé armádě podařilo prorazit polskou linii, takže počátkem srpna vstoupily sovětské jednotky na předměstí Varšavy. Všichni zahraniční diplomaté (až na papěžského nuncia Achila Rattiho, který se dobrovolně rozhodl zůstat) byli neprodleně evakuováni.

V Praze panovaly obavy, že se bolševici na polské hranici nezastaví. Ministerstvo obrany proto urychleně připravovalo plán, jak čelit případné bolševické vojenské ofenzivě proti Československu (tzv. plán B).³³ Naštěstí se však situace jako zázrakem proměnila.³⁴ Poláci několika rychlými a odvážnými tahy obklíčili a málem rozdrtili bolševické jednotky a koncem září 1920 zahnali Rudou armádu na ústup. Listiny o uzavření příměří a předběžném míru byly podepsány v polovině října 1920, mír byl definitivně uzavřen v březnu 1921.³⁵ A právě za této politické konstelace vstupuje tedy na jeviště střední Evropy Hillersonova mise sovětského Červeného kříže.

Dostupné archivní materiály o činnosti této organizace svědčí o tom, že bolševický Červený kříž se problémům Rusů, kteří uvízli v této končině, v podstatě nevěnoval. Zaměřil totiž své úsilí na plnění dvou vzájemně provázaných úkolů – diplomatického a špionážního.

Podle Čičerinových instrukcí mělo být Hillersonovým hlavním posláním zajistit, aby Československo zůstalo ve sporu mezi sovětským Ruskem a Polskem neutrální. Moskva věnovala zvláštní pozornost informaci zachycené v Paříži, že Polsko zamýšlí vytvořit blok středoevropských států s generálním štábem zaštitěným Francií. Sovětský komisař pro zahraniční záležitosti naléhal na Hillersona, aby se setkal s Benešem a ujistil ho, že sovětské Rusko si nedělá na československé území žádné nároky, takže v tom směru není důvod k jakýmkoli obavám. Tudíž je pochopitelné i ze strany Prahy očekávána přísná neutralita. Hillerson Čičerinovo poselství ministru Benešovi přednesl a s potěšením pak Čičerina informoval o příznivé atmosféře jednání. „Beneš mě o neutralitě Československa ujistil s takovou pádností,“ referoval Hillerson ve svém hlášení, „že jsem neměl nejmenší důvod mu nevěřit.“³⁶

Významnou náplní Hillersonova pražského pověření měl být, jak se ukázalo, kromě otázky neutrality Československa i pokus o dosažení diplomatického uznání bolševického režimu ze strany prezidenta Masaryka. V tomto bodě Čičerin zvláště zdůrazňoval klíčový význam styků mezi Prahou a Moskvou a kladl Hillersonovi na srdce, aby při jednání vyzvedl ochotu Kremlu okamžitě povýšit statut diplomatického zastoupení země Sovětů v Československu. K budování vztahů s Prahou musíme přistupovat konstruktivně, „se vši naléhavostí“, telegrafoval svému pověřenci Čičerin.³⁷ Hillersonovi se sice podařilo zajistit československou neutralitu během polsko-sovětského válečného konfliktu, avšak navzdory veškerému úsilí diplomatického uznání bolševického režimu Prahou nedosáhl. Dokumentační složka těchto aktivit obsahuje záznam o jednom z pokusů podniknutém v této záležitosti 28. listopadu 1920. Vedoucí sovětské mise Červeného kříže se při jednání na ministerstvu zahraničí vyjádřil v tom smyslu, že navázání diplomatických styků se sovětským Ruskem by Československu mohlo přinést řadu výhod. Je k tomu ovšem zapotřebí, aby Masaryk a Beneš jednali

rychleji než ostatní evropští státníci. Václava Jirsu, jednoho z vysokých úředníků ministerstva zahraničí, neúnavný Hillerson při jiné příležitosti upozorňoval, že pro Československo je nesmírně důležité, aby se vymanilo z francouzského vlivu. Francie není právě důvěryhodný spojenec, dodal „důvěryhodný“ Hillerson. Paříž je podle něho schopna vydat Československo Polsku, Maďarsku či komukoli jinému.³⁸ Beneš pak Hillersonovi znovu začátkem ledna 1921 opakoval, že v tak rané fázi vzájemných vztahů by bylo uzavření diplomatických styků předčasné. On sám že je nadále proti vměšování do vnitřních záležitostí Ruska, na otázku oficiálních vztahů s bolševickou vládou že však toto jeho stanovisko vliv nemá.³⁹ Hillerson se znovu vrátil k Francii a rozhodl se o málo vstřícném postoji Francouzů ke střední Evropě vůbec. Podle jeho mínění pohlíží Paříž na celou oblast, zejména na Polsko, s jistým despektem. Dokonce i polské vítězství nad Rudou armádou údajně hodnotí francouzští vojenští odborníci nikoli jako projev životaschopnosti samostatného polského národa, ale jako „pochybení rudého velení“.⁴⁰ V Hillersonově zprávě zaslané do Moskvy 24. února 1921 je pak zmínka o tom, že Francouzi požádali Beneše, aby se Československo aktivněji zapojilo do protisovětské iniciativy. On na to údajně odpověděl, že sice může dát Francii k dispozici československý vojenský průmysl, nemůže však ze závažných vnitropolitických důvodů otevřeně vstoupit do protibolševické fronty.⁴¹

Hillersonovým hlavním posláním v Praze byly kromě výše zmíněných aktivit mnohé další, které se týkaly špionáže, sabotáží či finančních a zbrojních transakcí. Sovětsko-polská válka význam těchto činností mise dále umocnila. Už několik týdnů po příjezdu do Prahy organizovala skupina sovětského Červeného kříže financování bojových aktivit nevojenských složek, které měly podpořit operace Rudé armády ve východní Haliči. Desátého srpna 1920 sdělil Hillerson Moskvě, že přípravy byly dokončeny a povstání může za dva týdny vypuknout.⁴² Dvacátého osmého srpna informuje podrobně Čičerina, že právě vydal čtyřicet tisíc korun československých na obstarání zbraní pro vojenskou komunistickou organizaci ve východní Haliči a že jeho lidé žádají dalších dvě stě tisíc, aby mohli rozšířit svůj akční rádius. Hillerson se Čičerina dotazuje, zda může tuto částku vyplatit z pokladny

mise Červeného kříže, či má čekat na peníze z Moskvy. Čičerin v souvislosti s tehdejšími nejnovějšími zvraty na válečném poli telegraficky odpověděl, že další vojenské akce a povstání v Haliči nejsou žádoucí. Upozorňoval ještě závěrem na nezbytnost počínat si krajně obezřetně a zabránit jakýmkoli provokacím. Ruská mise v Praze svou činnost však v žádném případě nekončila. Vzápětí se totiž Čičerin dotázal, kolik peněz Hillerson v současnosti potřebuje.⁴³

Koncem roku 1920 postoupil Hillerson Moskvě nepotvrzené informace, že Rakousko, Československo a Polsko se na tajných jednáních dohodly, že Vídeň pošle zbraně po Dunaji do Bratislavy, dále po železnici přes Československo do hraniční stanice Bohumín a odtud rovnou do Polska.⁴⁴ Hillerson dostal proto za úkol vést prosovětskou agitaci a rozvířovat protipolské nálady zejména mezi zaměstnanci československých drah. Měl se je pokusit přimět, aby sabotovali všechny snahy dodat do Polska zbraně a munici proti Rudé armádě. Hillersonův zásah byl v tomto ohledu velmi úspěšný, protože pražské vládě se nepodařilo sabotážím na železnici zabránit...⁴⁵

O rozsahu Hillersonových nekonvenčních aktivit si můžeme udělat dost přesnou představu z obsahu zprávy odeslané do Moskvy v listopadu 1920. Hillerson v ní požaduje peníze pro agenta, který v Haliči připravoval výbuchy mostů.⁴⁶ V prosinci 1920 putovala zas do Moskvy informace o zpravodajských operacích uvnitř Československa. Jednotlivé zprávy zněly (například) takto:

Oba kurýři se dostavili. Mám vše. Zadaný úkol je mi jasný a pracuji na jeho plnění. Proniknout do československého generálního štábu není snadné, jak už jsem se zmiňoval... Podařilo se mi (však) navázat určitý kontakt, a půjde-li vše dobře, brzy získám dokumenty... Víte přece, že na prvním kroku nejvíc záleží. Poslal jsem kurýra do Varšavy, ale bezvýsledně. Chce to místního agenta... Mám k ruce důstojníka bývalého ruského generálního štábu. Je to specialista a kromě toho má přehled.⁴⁷

Počátkem dvacátých let nemělo ještě Československo kontrarozvědku a případy špionáže byly odhalovány pouze náhodně, díky nedbalosti agentů nebo jejich nadřízených. Kdyby Hillersonova skupina nemusela

používat spojovacího zařízení ministerstva zahraničí, její skutečné poslání v Československu by zřejmě nebylo odhaleno.

Kolem roku 1921 pobouřilo Hillersonovo počínání v Československu ministra Beneše natolik, že začal připravovat Hillersonovo vyhoštění. Poukazoval přitom především na fakt, že vedoucí sovětské mise Červeného kříže neudělal v oblasti humanitární a v záležitosti návratu československých občanů ze sovětského Ruska vůbec nic. Nestaral se dokonce ani o zájmy ruských občanů v Československu. Ministr pověřil majora Josefa Skálu, prozatímního zástupce Československa v Moskvě, aby Hillersonovo odvolání urychlil. Beneš varoval předem, že kdyby to nešlo diplomatickou cestou, nemůže Praha vyloučit, že označí Hillersona za nežádoucí osobu.⁴⁸

Zainteresovanost mise sovětského Červeného kříže na partyzánské válce na Ukrajině a vlastní zpravodajské operace nemohly samozřejmě zůstat bez povšimnutí ve Varšavě, což přispívalo k dalšímu zhoršování vztahů mezi Československem a Polskem. Takový vývoj mohl mít pro obě země tragické následky.⁴⁹ Hillerson navíc na poli diplomacie zcela zklamal. Jeho působení v Praze proces utváření řádných diplomatických vztahů mezi Československem a Sovětským svazem výrazně zpomalilo.

Postoj Prahy k bolševikům

Původní československé představy o sovětském Rusku byly do značné míry ovlivněny názory a představami československého prezidenta, který navštívil Rusko v letech 1887 a 1890 a rok 1917 tam strávil skoro celý. Masaryk napsal o ruské politice a filozofii řadu knih.⁵⁰ Brutalita bolševického režimu ho děsila, předchozí společenský systém v Rusku si však také neidealizoval. „Lenin,“ napsal, „byl logický následek ruské nelogičnosti.“ Komunismus byl podle Masarykova názoru od *základu* ruským jevem a v bolševicích spatřoval plod carismu.⁵¹

Masaryk usiloval o co nejobektivnější pohled na okruh lidí kolem Lenina. V memorandu o Rusku adresovaném vládě Spojených států

v dubnu 1918 napsal, že velmi dobře zná „slabé stránky bolševiků“, zároveň si však uvědomuje, že ostatní strany, které se účastnily občanské války v Rusku, nebyly „lepší ani schopnější“. Vyjádřil také názor, že síly stojící za snahami o znovunastolení monarchie v Rusku jsou beznadějně slabé a Západ by je neměl podporovat. Bolševici patrně zůstanou u moci déle, než si jejich odpůrci myslí. Masaryk spojencům navrhoval, aby bolševiky co nejdříve uznali *de facto* a s uznáním *de iure* prozatím vyčkali.⁵²

Beneš zaujímal k dění na soudobé sovětské scéně nejednoznačný postoj. Na jedné straně po celý život tíhl k socialismu a rovnost a bratrství pro něj představovaly dva základní znaky lidství. O svobodu šlo Benešovi až v druhé řadě, protože byla od dvou zmíněných „filozofických principů“ víceméně odvozena.⁵³ Proto mu byl také poměrně blízký a pochopitelný sociální aspekt bolševické ideologie. Věřil, že skuteční demokraté jsou ve své podstatě radikální socialisté. Ti byli podle něj často mnohem radikálnější než všichni ti, kteří nyní budovali stát bolševiků.⁵⁴ To byla poněkud silná slova. Z úst ministra zahraničí demokratického státu, a navíc v čase, kdy Evropa postupně odhalovala skutečné dění v Rusku, zněla téměř provokativně. Beneš však o socialistických metodách hospodářského plánování a rozdělování bohatství uvažoval čistě teoreticky. V praxi bolševismus zcela jednoznačně zavrhoval. Nepořádek, anarchie a bolševický teror mu naháněly hrůzu.⁵⁵ Otázka stála jinak – totiž jakými prostředky lze bolševikům vzdorovat. Bojovat proti Leninovi a bolševikům hrubou silou nemělo smysl.⁵⁶ Beneš se rozhořčoval nad tím, proč spojenci nechápou, že intervence v Rusku by si vyžádala nejen miliony vojáků, ale i rozsáhlý a velmi nákladný administrativní a zásobovací aparát.⁵⁷ Nenávidět bolševiky nestačilo, slova a pocity bylo nutné proměnit v diplomatické činy. Beneš byl zásadně proti tomu, aby mocnosti do dění v Rusku zasahovaly vojensky.

Masaryk a Beneš zastávali názor, že Evropě by nejlépe prospělo vytvoření silného a demokratického Ruska.⁵⁸ Rusko a Evropa se podle nich vzájemně potřebovaly. Rusko se nemohlo plně rozvinout bez Evropy a Evropa se nemohla dále rozvíjet bez Ruska.⁵⁹ Obojího mohlo být dosaženo pouze společným úsilím všech evropských mocností

a Spojených států. Beneš věřil, že ostří bolševické revoluční ideologie by mohlo být otupeno rozvojem obchodních svazků mezi sovětským Ruskem a zbytkem světa.⁶⁰ Takový názor byl samozřejmě přijímán s velkým pochopením v československých obchodních kruzích, jejichž vůdčí osobnosti již dlouho prohlašovaly, že v Evropě nemůže být nastolen mír bez stabilního a pacifikovaného Ruska. Toho mělo být dosaženo pouze ekonomickou cestou. Jaroslav Preiss, ředitel jedné z nejsilnějších pražských bank a člen konzervativní národnědemokratické strany, vyslovil koncem roku 1919 názor, že Československo by se mohlo stát mostem mezi Východem a Západem.⁶¹ Na pražském zasedání představitelů obchodní komory na jaře 1921 zazněla opakovaně výzva, aby ohromný ruský trh nebyl v žádném případě ponechán stranou.⁶²

Kdyby Lenin signalizoval přání navázat diplomatické styky s Československem, Beneš by asi býval odpověděl kladně. Bylo mu jasné, že samo odkládání plného uznání ze světa bolševiky nesprovodí. Nechtěl však jednat na vlastní pěst. Záležitost bylo třeba projednat s ostatními zeměmi, především s Francií. Ministr navíc netoužil ani po zvyšování napětí ve vztazích s Polskem. Jeho představitelé byli již dostatečně rozladěni postupem československé diplomacie při řešení územního sporu o Těšínsko.⁶³ Začít diplomatická jednání s Ruskem ve chvíli, kdy s ním bylo Polsko ve válečném konfliktu, by bylo bývalo přinejmenším cynické. Ačkoli Varšava uznala Sověty *de facto* v roce 1921 (uznání *de iure* následovalo o dva roky později), polští diplomaté reagovali na jakýkoli signál o možné československé spolupráci s Kremlem velmi citlivě. Posilování svazků mezi Prahou a Moskvou vnímali Poláci jako nepřímý útok na svou národní bezpečnost. Marně se Beneš snažil svým polským kolegům vysvětlit, že pro střední Evropu je životně důležité, aby před vstupem Sovětů na politické kolbiště ukončila všechny dosavadní spory.⁶⁴ Nevyřešená otázka Těšínska a neschopnost Prahy uvést v soulad své diplomatické chování k Polsku a k Rusku způsobily, že napětí neopadávalo. Všichni rozumní a odpovědní lidé ve Varšavě, Praze i Paříži však chápali, že zlepšení vztahů mezi Polskem a Československem je nezbytné. Smlouva, kterou v listopadu 1921 podepsal ministr Beneš se svým polským protějškem Konstantym Skirmuntem dozajista vedla správným směrem. Nedůstojné

hašteření o zanedbatelný kus území v oblasti Javoriny však Benešovu a Skirmuntovu diplomatickou iniciativu zmařilo.⁶⁵

Vedle záležitostí Polska musel Beneš přihlížet i k zájmům svých spojenců v Malé dohodě, politickém a vojenském seskupení, vytvořeném v letech 1920 a 1921 s Rumunskem a Jugoslávií na obranu proti maďarskému revizionismu. Vládnoucí garnitury v Bukurešti a Bělehradě však nebyly, jak známo, ochotny Moskvu uznat.⁶⁶ Vztahy Rumunska s Moskvou byly zatíženy územním sporem o Besarábii a Jugoslávie odmítala uznat Sověty de iure vzhledem k dynastické provázanosti mezi srbskou královskou rodinou a Romanovci. Beneš vkládal do Malé dohody velkou naději a rumunské a jugoslávské důvody neuznání bolševiků bral nesmírně vážně.⁶⁷

Benešovi ovšem svazovaly ruce i vnitropolitické tlaky. Ve dvacátých letech ztráceli Beneš a Masaryk do té doby takřka nikým nomezovanou možnost samostatného rozhodování v otázkách zahraniční politiky. Jejich vyhraněným názorům odporovaly neméně jasně definované představy řady důležitých a silně antisovětských politiků. K nejprominentnějším patřil Karel Kramář, první předseda vlády (1918–1919) a předseda národnědemokratické strany, který bolševiky bytostně nenáviděl.⁶⁸ Dokonce i pokroková národněsocialistická strana aktivně podporovala antibolševické tendence. Jeden z jejích zakladatelů, Václav Klofáč, v září roku 1922 prohlásil, že jeho strana si s bolševiky nikdy nepodá ruku.⁶⁹ Masaryk i Beneš museli rovněž brát ohled na katolické politické kruhy, které byly, zvláště na Slovensku, radikálně antibolševicky naladěny. Ani sociálnědemokratická strana nemohla zůstat pozadu. Její představitelé po Benešovi žádali, aby diplomatickou cestou důrazně zasáhl v Moskvě ve prospěch eserských obětí bolševického teroru.

Plynulému rozvoji československo-sovětských vztahů bránily i zprávy, které přicházely od zástupců Československa v Rusku. V sovětském Rusku recipročně působila mise Československého Červeného kříže.⁷⁰ Zabývala se organizováním návratu tisíců československých občanů – legionářů, válečných zajatců a lidí, kteří před lety přišli z Čech a ze Slovenska, usadili se v Rusku a nyní chtěli za každou cenu před bolševiky uprchnout.⁷¹ Podobně jako Hillersonovi lidé v Praze dodávali

i příslušníci Československého Červeného kříže pražské vládě informace politického charakteru.⁷² Z jejich hlášení a ze zaznamenaných výpovědí lidí vracejících se z válkou zničené země do Československa si můžeme udělat obrázek o neutěšenosti poměrů, které v Rusku krátce po vítězství bolševiků panovaly.⁷³ Zpráva československé mise Červeného kříže datovaná 4. dubna 1921 uváděla, že ve městech ovládaných bolševiky a na venkově je zdánlivě klid, za ním se však skrývá bída a pomalé umírání.⁷⁴ Ve zprávě se dále konstatuje, že bolševici se snaží získat podporu dělníků za každou cenu a často na úkor ostatních vrstev obyvatelstva. Oddíly Čeky vedené Felixem Dzeržinským hned zasáhnou při sebemenším náznaku odporu. Tresty, které následují, jsou „drakonické“. Všude vládne strach a utrpení. Jiná zpráva, tentokrát z 8. června 1921, líčí šíření hladu v rozsáhlých oblastech Ukrajiny a zoufalé, izolované pokusy o vzpouru proti bolševické nadvládě.⁷⁵ O půl roku později informovali českoslovenští pozorovatelé o děsivém hladomoru v Charkově, jehož okolí bylo prý mrtvolami doslova poseto.⁷⁶ Prezident Masaryk zorganizoval několik humanitárních akcí na pomoc dětem a strádajícím ruským intelektuálům. Při té příležitosti poznamenal, že hladomor v Rusku je jasným důkazem toho, že „dav“ nemůže zodpovědně řídit stát.⁷⁷

V některých zprávách Československého Červeného kříže z Ruska se spekuluje i o tom, že Lenin a okruh jeho spolupracovníků jsou v krizi a každým dnem očekávají svůj pád. Tato domněnka se potvrdila v létě roku 1921, kdy byl v Praze zachycen dopis Exekutivy Komunistické internacionály určený československým komunistům. V dopise stálo jasně, že pokud v západní a jihovýchodní Evropě co nejdříve neproběhnou revoluce, bolševická vláda se neudrží.⁷⁸ Pražská policie nestáčila zatýkat bolševické agenty, kteří nepřetržitě proudili oběma směry přes hranice při plnění svých tajných úkolů.⁷⁹ Tiskem proběhlo několik zpráv o skandálech kolem sovětských špiónů a novináři nejednou kritizovali Moskvu za vměšování do vnitřních záležitostí suverénního státu.⁸⁰ Z vývoje situace těžili hlavně politici, kteří zásadně nesouhlasili s jakýmkoli sbližováním s bolševiky.

Pragmatický Beneš byl antisovětskému kurzu v Praze zjevně nakloněn a s Moskvou by býval rád udržoval pouze velmi omezené styky.

Na půdě Národního shromáždění po dotěrné otázce komunistického poslance ohledně oficiálního uznání Kremlu vybuchl, že „sovětská vláda nebyla, není a nebude uznána“.⁸¹ To bylo jistě přehnané tvrzení, ale na druhé straně Beneš věděl, proč se politicky citlivá záležitost uznání bolševiků v žádném případě nesmí uspěchat. Svůj postoj k otázce diplomatických vztahů se sovětským Ruskem vyložil v oběžníku rozeslaném československým zastupitelským úřadům. V memorandu se vyslovil pro co nejpomalejší postup založený na směnném principu. Podle Benešova názoru by mezinárodní společenství mělo současnému ruskému režimu poskytnout politické, diplomatické, právní a obchodní výhody výměnou za pozvolné obrušování hran bolševické ideologie i praxe.⁸² Ministr zahraničí si dělal naději, že se světovému společenství přece jen podaří politiku vůči Kremlu sladit.

V březnu 1921 odcestovali českoslovenští diplomaté do Sovětského svazu na jednání s šéfem sovětské diplomacie Maximem Litvinovem. Cílem rozhovorů mělo být povýšení úrovně vztahů mezi Prahou a Moskvou. Jednání bylo stejně obtížné jako rozhovory o Hillersonově misi. Hlavní překážkou byl Litvinovův požadavek, aby Československo uznalo napříště tuto sovětskou misi jako jediného legitimního představitele Ruska. To bylo poněkud ošidné přání, neboť oficiální ruské zastoupení již v Praze existovalo. Úřad oficiálně akreditovaného chargé d'affaires M. Rafaloviče reprezentoval prozatímní ruskou vládu, jejíž vládní období započalo carovou rezignací a skončilo bolševickou revolucí. Od roku 1918 přistupovala Masarykova vláda k Rafalovičovi jako k jedinému legitimnímu představiteli Ruska v Československu. Všem bylo ovšem jasné, že tato instituce nemůže mít dlouhého trvání, protože zastupuje neexistující vládu. Celou záležitost komplikoval navíc fakt, že tato zaniklá vláda kdysi plně uznala Československo.⁸³ Beneš se přesto zdráhal Litvinově žádosti vyhovět, protože měl pocit, že by se tak nebezpečně přiblížilo uznání *de iure*. Byl pouze ochoten prohlásit, že sovětská mise je „oprávněna“ zastupovat sovětské Rusko.⁸⁴ Masaryk ani Beneš se nehodlali vzdát naděje na demokratickou alternativu bolševické vlády, ať už se zdála jakkoli vzdálená.⁸⁵

Další zádrhel v průběhu československo-sovětských jednání představoval Litvinovův požadavek, aby sovětský zastupitelský úřad byl

několikanásobně rozsáhlejší než zastoupení Československa v Moskvě.⁸⁶ To členy pražské delegace poněkud zaskočilo. Ačkoli bylo sovětské Rusko mnohonásobně větší než Československo, připadal jim Litvinovův návrh zcela absurdní. Praha se rozhodně nemínila stát centrem bolševické propagandy a špionáže ve velkém, a to nejen kvůli vlastní bezpečnosti, ale i s ohledem na své sousedy. Žádala proto vysvětlení. Litvinov se však jen planě vymlouval. Namítal, že sovětské hospodářství je centralizované a že pražští představitelé v Sovětském svazu mohou jednat přímo s odpovědnými činiteli, zatímco československé hospodářství je kapitalistické a sovětské obchodní zástupci působící v Praze budou muset jednat s jednotlivými majiteli průmyslových podniků zvlášť.⁸⁷

Taková argumentace mohla československou vládu jen stěží přesvědčit, ovšem pod tlakem představitelů pražských obchodních kruhů, zlákaných vidinou ohromného ruského trhu, byla jednání přece jen dovedena k závěru. Ministr Beneš byl nakonec nucen přistoupit na požadavek sovětské strany, aby byl oběma diplomatickým misím přiznán statut výhradního zastoupení.⁸⁸ Takzvaná prozatímní smlouva podepsaná představiteli Sovětského svazu a Československa v Praze 5. června 1922 však obsahovala ustanovení, že tento krok nezakládá předpoklad uznání *de iure*.⁸⁹ V případě konfliktu jedné ze smluvních stran s další zemí měla být zachována neutralita.⁹⁰ Snad v souvislosti s mimodiplomatickými aktivitami Hillersonovy mise si Praha prosadila i článek, který stanovoval, že obě strany mohou používat kurýry pouze jednou týdně a náklad podléhající diplomatické ochraně nesmí přesáhnout deset kilogramů.

Prozatímní smlouva byla ratifikována v srpnu 1922 a stala se základem oficiálních jednání mezi Československem a Sovětským svazem. Od nynějška měly již existující obchodní kanceláře, otevřené v létě 1921, doplnit diplomatické mise v Praze a v Moskvě a československá mise v Charkově.⁹¹ Skupina sovětských diplomatů vedená K. K. Jurjeněvem přijela do Prahy 30. srpna 1923 a usídlila se ve vile Tereza v Žižkově ulici v Praze na Vinohradech.⁹² Její telefonní číslo bylo 1027. Vedoucím československým diplomatem v Sovětském svazu se stal Josef Girska.⁹³ Ve srovnání s děním spojeným s misemi Červeného kříže byly tyto diplomatické úspěchy jistě krokem vpřed.

Sověti své zastoupení v Praze postupně rozšiřovali. Ačkoli obě země stále ještě nepřistoupily k uznání *de iure*, byla Praha svolná udělit diplomatický statut dalším šesti sovětským občanům.⁹⁴ Důvodem byla snaha československého ministerstva zahraničí chránit obdobně své lidi v Sovětském svazu. V polovině dvacátých let bylo ve velkých sovětských městech zatýkání – často zcela náhodné – na denním pořádku. Praha se obávala, že kdyby se českoslovenští diplomaté působící v Sovětském svazu nenacházeli pod záštitou diplomatického pasu, mohli by snadno padnout do rukou sovětské GPU (Glavnoje političeskoje upravlenije).⁹⁵ Tyto obavy nebyly nijak neopodstatněné.⁹⁶

Koncem roku 1926 zaměstnávala sovětská mise čtyři diplomaty s plným diplomatickým statutem (známý Vladimír Antonov-Ovsejenko, N. M. Kaljužnij, S. P. Kalina a N. G. Golst) a čtrnáct dalších zaměstnanců s oficiálně vydanými pasy.⁹⁷ Mise využívala služeb osmi československých občanů, které přijala do pracovního poměru až v Praze. Obchodní oddělení zaměstnávalo jednoho sovětského občana, který byl držitelem diplomatického pasu (I. V. Lenskij), dvacet devět sovětských úředníků, jednoho Rakušana, jednoho Bulhara a devatenáct československých občanů.⁹⁸ Úplné diplomatické uznání však bylo přesto ještě v nedohlednu.

Zatímco vláda v Praze zvažovala nejvhodnější postup vůči sovětskému Rusku, podepsali v Rapallu Čičerin a německý ministr zahraničních věcí Walther Rathenau vzájemnou smlouvu. Obě země se tak vymanily z izolace. Tato smlouva významnou měrou přispěla ke zlepšení mezinárodního postavení bolševiků. Po Rapallu následovalo jedno uznání *de iure* za druhým. To už Beneš pochopitelně nechtěl stát stranou. Počátkem února 1924, tedy krátce poté, co Sovětský svaz uznala Velká Británie, Beneš na půdě Národního shromáždění prohlásil, že ustavení právních vztahů s Kremlem přispěje k opětovnému uvedení Ruska do role významného politického činitele na evropské scéně, neboť „bez Ruska nebude mír v Evropě“. Právním uznáním by prý Praha mimo jiné ukázala přátelskou tvář progresivním, méně ideologicky zatíženým silám v Kremlu. Proto by Československo mělo uznat bolševiky *de iure* bez ohledu na to, zda se „sovětský režim udrží, nebo ne“.⁹⁹ Diplomatické kruhy v Moskvě to od něj ostatně očekávají.¹⁰⁰

Dostupné prameny dokládají, že v té době už byly potřebné dokumenty ve stadiu příprav a že se jednalo i o jejich oficiální výměně. V poslední chvíli však Beneš vše odvolal.¹⁰¹

Shodou okolností zemřel v lednu roku 1924 Lenin a do té doby skrytý souboj o nástupnictví vyplul na povrch. Lítý boj, který mezi sebou bývalí Leninovi spolupracovníci svedli, nemá snad v moderní historii obdoby. Českoslovenští pozorovatelé v Moskvě prorokovali vítězství Stalina, Zinověva a Kameněva nad Trockým a zároveň upozorňovali na jejich neotřesitelnou víru v komunismus. Beneš tváří v tvář novému rozložení sil váhal. Má riskovat konflikt s domácími antikomunistickými silami ve chvíli, kdy pro něj situace v Moskvě přestává být přehledná a srozumitelná? V březnu 1924 se o jeho nerozhodnosti veřejně zmínil Čičerin. Ten prohlásil, že Československo sice učinilo zkusmo krok k ustavení fungujících a diplomaticky korektních vztahů se Sovětským svazem, přesto však stále doufá v příchod „demokratického Ruska“. Moskva mimochodem rovněž těžce nesla přetrvávající styky vedoucích pražských politiků s bílými emigranty.¹⁰²

38

V tomto směru Čičerin nepřeháněl. V Praze žilo dvacet tisíc ruských emigrantů, kteří se sdružovali ve více než deseti aktivních organizacích. Některé z nich otevřeně podporoval přímo prezident Masaryk, jiné pražský primátor Karel Baxa, který zároveň předsedal Výboru pro pomoc Rusku; další emigrantské organizace dostávaly prostředky od československých sociálních demokratů. Prezident měl zájem na tom, aby se „z Prahy vytvořilo středisko pokrokových Rusů“.¹⁰³ Pražské instituce denně poskytovaly základní potraviny, přístřeší, ošacení a právní pomoc nejméně stovce ruských utečenců.¹⁰⁴ Masaryk se na pomoc ruským emigrantům díval jako na výhodnou investici, která se v budoucnu bohatě vrátí. Beneš se odmítal rozloučit s myšlenkou na možný krach sovětského systému, protože jeho strůjci se „dopustili chyb a zločinů, které budou jejich kletbou“.¹⁰⁵ Ještě v roce 1924 neopouštěla pražskou vládu naděje, že se v Rusku zrodí nový politický systém.

To všechno bylo pro Čičerina dost nepochopitelné. Proč nyní, když všechny velké evropské mocnosti již Sovětský svaz uznaly, Československo stále ještě pochybuje o tom, že se bolševici v Rusku udrží u moci? Tato otázka Čičerina zneklidňovala na podzim roku 1924. Zatímco

celá mezinárodní politická scéna zažívala bouřlivé změny, Masarykův a Benešův postoj vůči bolševismu zůstal podle Čičerinových slov neměnný. Sovětský komisař si stěžoval, že oba českoslovenští politici nepřestávají věřit, že sovětská vláda buďto padne, nebo se vzdá revoluční ideologie a nastoupí cestu kapitalismu. Vláda v Praze spolupracuje s antibolševickou emigrací a zřejmě se těší na den, kdy se „její“ Rusové vrátí do Moskvy a vyženou nynější vládce z Kremlu. Čičerin v Benešovi viděl „ochránce nepřátel státu“.¹⁰⁶ Lidská paměť je však příliš krátká. Za necelé desetiletí se na třenice mezi Prahou a Moskvou zapomnělo a mnozí v Evropě uvěřili berlínské propagandě, která Beneše a Československo označovala za agenty Stalinova Sovětského svazu.

Vzdor Čičerinovým slovům se českoslovenští politici přidržovali názoru, že uznání komunismu a bolševických metod ve formě uznání *de iure* by teď bylo velkou chybou.¹⁰⁷ Na mezinárodním poli to byl ovšem názor menšiny. Valná většina evropských vlád se již rozhodla a jednala nebo se alespoň chystala jednat s bolševiky jako s pravoplatnými nástupci carské vlády. Už v roce 1920 navrhovala Praha umožnit bolševikům vstup do Evropy. Tento krok se Masarykovi a Benešovi zdál tehdy zcela přirozený, neboť sliboval přinést do Ruska civilizaci a do Evropy stabilitu. Do konce roku 1924 bolševiky uznaly *de iure* i takové mocnosti jako Německo, Velká Británie, Itálie, Čína, Mexiko a Francie, pouze Československo stále nechtělo ze svých pozic ustoupit. V květnu 1929 Moskva přímo upozorňovala, že z negativního postoje Prahy vůči uznání Sovětského svazu „nemůže vzejít nic dobrého“.¹⁰⁸ Československo prezidenta Masaryka bylo totiž jednou z mála evropských zemí, které ještě plně diplomatické vztahy se Sovětským svazem nenavázalo.

Kreml se odmítal smířit s představou, že by nenormální uspořádání vztahů mohlo být trvalé a pokusil se vzít situaci do vlastních rukou. Poněkud přitom ale pozapomněl na pravidla diplomacie a slušného chování. V lednu 1925 nazval Grigorij Zinověv Čechy „čechosobakami“.¹⁰⁹ O pět měsíců později referoval Josef Girska o svém setkání s Antonovem-Ovsejenkem. Sovětský diplomat začal nejprve velebit krásy Prahy a vynášet českou demokratickou tradici. Vzápětí však změnil tón a začal Čechům vyčítat, že ještě neuznali Sověty *de iure*. Naznačoval,

že by dlouhé čekání mohlo Moskvu brzy omrzet. To by potom znamenalo uzavření sovětské mise v Praze. Československý diplomat se tehdy raději držel zpátky a mluvil co nejméně.¹¹⁰

Důvody, které vedly Československo k zachovávaní zdrženlivého odstupu od bolševiků, nastínil později vážený pražský advokát Antonín Hobza. Podle něj i režimy vzešlé ze státních převratů běžně získávají uznání *de iure*. To však nemůže být případ sovětského Ruska. Bolševismus je zcela nový fenomén, který odmítá převzít závazky svých předchůdců, neuznává soukromé vlastnictví, vyvlastňuje vše, co mu přijde pod ruku, a ke všemu otevřeně hlásá svržení stávajících vlád ve světě jako svůj prvotní cíl.¹¹¹ Za těchto podmínek byl podle Hobzy zdrženlivý přístup k Moskvě zcela na místě.

Od diplomacie ke konfrontaci

40

Koncem roku 1924 bylo již zřejmé, že se Masarykova vláda zatím nechystá sovětský režim právně uznat. Sověti proto začali podněcovat nepřátelské akce a snažili se vystupňovat napětí. Atmosféra mezi Prahou a Moskvou houstla a československo-sovětské vztahy v letech 1924 až 1933 značně ochladly. Některé záznamy z té doby, uložené v pražských archivech, znějí urážlivě a nehorázně; ani se nechce věřit, že skutečně zachycují dění v diplomatickém světě. Čtenáře o tom obvykle přesvědčí až pravost podpisu.

V roce 1925 zjistil Josef Girs, že ho na sovětský komisariát zahraničních věcí předvolávají daleko častěji než ostatní členy diplomatického sboru. Na schůzkách mu sovětsští úředníci tvrdě vytýkali údajné prohřešky československých politiků. Sovětská mise v Praze zase bombardovala československé ministerstvo zahraničních věcí protesty i proti takovým bezvýznamným maličkostem, jako byl kreslený humor v novinách.

Znepokojené ministerstvo v Praze nabádalo československé diplomaty v Moskvě, aby se pokusili využít situace ve prospěch Československa a soustředili se na vybrané závažné otázky. Sověti ať se dál

vyžívají v malicherných stížnostech, psalo se ve zprávě. Odpovědí byl poměrně dlouhý seznam případů porušení mezinárodního práva a diplomatických zvyklostí ze sovětské strany ve vztahu k československé misi. V seznamu figurovaly například tři ozbrojené útoky na objekt československé mise, při nichž byl jeden československý diplomat zraněn, připomínaly se i výhrůžky, jež hojně přicházely na misi s tím, že bude před její budovu svolána masová demonstrace proti vykořisťování dělníků v Československu.¹¹²

Desátého srpna 1925 byl Josef Girsá na komisariát zahraničních věcí předvolán znovu. Podle očekávání bylo přijetí velmi chladné. Přednesené stížnosti se tentokrát vztahovaly především k článkům v československém tisku, které měly údajně vyjadřovat postoje nepřátelské Sovětskému svazu. Girsá se snažil vysvětlit, že v Československu vládne demokracie, že vláda nemá právo rozhodovat o ideologické náplni novinových článků a že oficiální názorové stanovisko vlády vyjadřují jen některá periodika. Jak je však možné, přisadil si československý reprezentant vzápětí, že na stránkách sovětského tisku, jež má vláda plně pod kontrolou, je možno pravidelně nacházet články, které neslýchaným způsobem urážejí hlavu československého státu?¹¹³

Napětí dostoupilo vrcholu koncem roku 1925. Girsá požádal Prahu, aby mu zaslala dva velké a pět malých revolverů. Přeháněl? Těžko. Do budovy československé diplomatické mise se opět někdo vloupal. Nedalo se s jistotou určit, zda za každým útokem stojí opravdu sovětské oficiální kruhy, ale podezření se nedalo vyloučit. V jednom případě se mezi pachateli vyskytl i důstojník sovětské bezpečnosti, kterého komisariát zahraničních věcí pověřil v minulosti ostrahou československé mise. Jindy se předměty odcizené při vloupání do budovy objevily druhý den na tržišti. Když československý diplomat požádal příslušníka sovětské bezpečnosti, aby zboží zabavil s odůvodněním, že je kradené, naskytl se mu výjev jako z Gogola. Zatímco milicionář zdlouhavě ověřoval diplomatovu totožnost, zloději nemeškali a upláchli i s kořistí. Pak už se osazenstvo československého zastupitelského úřadu rozhodlo vzít záležitosti do vlastních rukou. Každou noc zůstal někdo vzhůru a držel hlídku. Když zloději přišli znovu, použil diplomat, který měl právě službu, zbraň a jednoho z nich zastřelil.

Reakce sovětské strany se dostavila vzápětí. Automobil označený výsostnými diplomatickými znaky a československou vlajkou, v němž jel vedoucí mise Girsas, první tajemník Hejný a jeho žena, zastavila hlídka sovětské bezpečnosti. Přestože požívali diplomatické ochrany, museli vystoupit a pod ozbrojeným dohledem byli odvedeni na vzdálenou policejní stanici. Všichni byli sice záhy propuštěni, ale na jejich protesty nikdo nedbal.¹¹⁴ Takové jednání nebylo ojedinělé. Moskva se zjevně více starala o vyvolávání incidentů než o rozvíjení vzájemných vztahů v souladu s diplomatickými zvyklostmi.

Josef Girsas měl obdivuhodnou schopnost zachovat klid i v tak nebezpečné atmosféře, jaká se kolem československé mise vytvořila. Bez ohledu na dramatické události, které jeho působení v Sovětském svazu provázely, vyzařuje z jeho hlášení pražskému ministerstvu vyrovnanost a snaha o maximální sdělnost a objektivitu. Výkon řádného diplomatického poslání byl postupně československé misi takřka znemožněn. Ve zprávě psané rok po incidentu se sovětskou bezpečností se Girsas pokusil podstatu sovětského chování vůči Československu stručně rozebrat. Z hlediska bolševiků byly diplomacie a špionáž pouze dvě strany jedné mince. Zahraniční aktivity Komunistické internacionály či operace GPU se vždy odehrávaly s přispěním sovětských zastupitelských úřadů. I v ostatních zemích, jejichž diplomatické vztahy s moskevskou vládou se neodehrávaly na úrovni vyslanectví, prováděl Sovětský svaz špionáž pod pláštěm diplomatických misí a zastoupení obchodních firem.¹¹⁵

Zhruba ve stejné době, kdy se československá mise stávala terčem útoků sovětské bezpečnosti, zaznamenala pražská policie zesílenou aktivitu GPU. Vláda byla o této organizaci dobře informována. V dubnu 1923 se ministerstvu zahraničních věcí dostal do rukou podrobný popis organizační struktury domácí i zahraniční větve GPU a seznam jmen jejích důležitých důstojníků včetně jejich hodností a postavení v žebříčku služební hierarchie.¹¹⁶ Ministerstvo tyto cenné informace postoupilo pražské vládě i některým vybraným policejním velitelstvím v nejvíce exponovaných oblastech. Mezi dokumenty, které ministerstvo zahraničních věcí získalo, byl i oběžník podepsaný Janem Unschlichem. Nařizoval příslušníkům GPU v zahraničí vyhledávat ruské emigranty

a nabádat je k návratu do Sovětského svazu. Podle instrukcí oběžníku měla GPU též rozmisťovat sovětské agenty v protikomunistických organizacích, najímat zvláště významné emigranty, především z řad bývalých carských úředníků nebo důstojníků carské armády, a vyvolávat mezi emigranty rozbroje. Oběžník doporučoval věnovat pozornost zvláště ruským ženám žijícím v cizině, které se daly bez větších obtíží přimět ke spolupráci.

Československá vláda reagovala na podvratnou činnost GPU v emigrantských kruzích velmi citlivě, neboť prezident Masaryk patřil, jak známo, k předním ochráncům ruských utečenců. Ještě hrozivější však byla z pohledu Prahy skutečnost, že se Československo stalo strategicky významnou operační zónou GPU. Třetí nebo také zahraniční oddělení (vedl ho soudruh Meščerjakov) si vymezilo osm zvláštních zón. Československo společně s Rakouskem a Švýcarskem náleželo do první oblasti, jejíž velení sídlilo v Německu. Sdělení pražského ministerstva vnitra ministerstvu obrany uvádí, že moskevská centrála československé sekce GPU měla sídlo v Lubjance č. 2, místnost č. 128. V jejím čele stál český právník Jaroslav Pil, který byl viděn naposled v Praze v roce 1920. Organizoval tehdy zpravodajskou síť pro komunistické křídlo sociálně demokratické strany.¹¹⁷

Získané materiály obsahovaly i popis struktury sovětské vojenské rozvědky, tzv. GRU (Glavnoje razvedatelnoje upravlenije). Ústředí zahraniční špionáže se nacházelo v Berlíně a jeho vedoucím byl Miron Jakovlevič Abovič. Druhým nejvýznamnějším střediskem byla Paříž, Praha byla jmenována na třetím místě. Vedle GPU a GRU operovala v Československu ještě třetí zpravodajská síť, podřízená Komunistické internacionále. Podle informací z moskevského zdroje patřilo Československo do sekce XI (Západní Evropa), oddělení I (Střední Evropa), skupina F. Sekce XI/I/f Kominterny měla sekretariát v Kladně. Zaměstnávala soudruhy Sonnenscheina, Hůlu, Malířovou, Goldenberga, Vaňka a Kreibicha. Jejich práci řídil soudruh Neurath.¹¹⁸

Ještě v roce 1933, kdy se v Německu dostal k moci Adolf Hitler, neměla Praha k dispozici kontrarozvědku.¹¹⁹ Jestliže se tedy československé policii v polovině dvacátých let podařilo zatknout poměrně velký počet sovětských agentů, svědčí to o značném rozsahu a intenzitě

činnosti GPU a GRU. Příčinu zvýšené aktivity je třeba hledat i v demokratickém zázemí Československa. V sousedních zemích se totiž k moci dostaly režimy s výrazně autoritativními sklony. Československá vojenská rozvědka zachytila dokonce několik náznaků, že Moskva chce proto v tomto směru Prahu využít na maximum. V Německu, Polsku, Maďarsku i Jugoslávii se špionáž pro Sovětský svaz trestala smrtí, v Rumunsku čekala špiony dlouhá léta vězení. Rakousko neúprosně rozdrtilo významnou centrálu GPU v Badenu.¹²⁰ Československo bylo tedy jedinou zemí ve střední Evropě, kde Sověti mohli v klidu spřádat tajné plány a budovat agenturní síť relativně beztréstně.¹²¹

Chování sovětských agentů u nás mnohdy hraničilo s drzostí a československá policie, která byla ze všech středoevropských bezpečnostních složek snad nejvíce omezována stávajícími právními předpisy, měla neustále plné ruce práce. Neodbytnost některých agentů byla neuvěřitelná. Za zmínku stojí případ bývalého důstojníka Wrangelovy armády Borise Lago-Kolpakova. V roce 1920 se spolu se svou jednotkou dostal do Turecka, kde mu byl udělen politický azyl. Nedlouho poté se objevil v Praze a dal se ke spolupráci s bolševiky najmout šéfem sovětské špionáže v Československu, který navenek vystupoval jako zaměstnanec sovětské obchodní mise. Agent opatřil Lago-Kolpakovovi falešný československý pas znějící na jméno František Kelber. Lago-Kolpakov působil na Balkáně, a hlavně v Rumunsku. V roce 1924 se odtamtud vrátil, tentokrát s falešným rakouským pasem na jméno Oskar Spatzek.¹²² Většina agentů se zabývala shromažďováním zpráv vojenského charakteru, které Moskva mohla pro své zájmy využít. V případě odhalení byli u nás nakrátko zadrženi a potom vypovězeni z Československa.¹²³

Ne všichni moskevští špioni však pátrali po průmyslových a vojenských tajemstvích. Poslání jistého Ivana Pjotrovského mělo převážně politický podtext. Bývalý bělogvardějský důstojník se dostal do Prahy po nástupu Leninovy vlády. Obrátil se na československé ministerstvo obrany s nabídkou spolupráce jako vojenský informátor, ale nepochodil. Ze zoufalství se nechal naverbovat hlavním sovětským agentem operujícím v Praze. Dostal za úkol proniknout do nejvlivnějších ruských emigrantských organizací, na které se českoslovenští

politici příležitostně obraceli s žádostí o radu. Pjotrovskij měl sbírat informace o přípravách československé vlády na právní uznání Sovětského svazu. Nakonec byl československou policií zatčen, vyslýchán a odsouzen k pěti letům vězení.¹²⁴

V kontextu konfrontačního chování Moskvy a ochlazení československo-sovětských vztahů nebylo divu, že další tah, který Moskva koncem roku 1926 provedla a jehož pomocí si chtěla zajistit navázání plných diplomatických vztahů, Prahu nepříjemně překvapil. Na Štědrý večer obdržela československá mise v Moskvě nótu z komisariátu zahraničních věcí. Její obsah mohl být interpretován jedine jako ultimátum. Praha měla jeden měsíc na to, aby svou misi v Charkově prohlásila za konzulát a na oplátku vydala podobný „konzulární patent“ sovětské misi v Bratislavě. V opačném případě měla být charkovská mise uzavřena.¹²⁵ V odpovědi dala Praha jasně najevo, že si nenechá nic podobného vnutit. Ministerstvo zahraničí vydalo prohlášení, že výhrůžky a ultimátum považuje ze strany Moskvy za hrubé porušení základních pravidel diplomatického chování. Statut československé mise v Charkově byl totiž vymezen smlouvou z 5. října 1923. Sovětská mise v Bratislavě byla pak recipročně ustavena smlouvou z 15. prosince 1926. V běžné diplomacii bylo neslýchané, aby jedna strana požadovala něco, co bylo v rozporu se stávajícími smlouvami a ještě se toho domáhala kladením ultimativních podmínek. Podle stanoviska ministerstva zahraničí neměla sovětská vláda právo bez ohledu na smlouvy svévolně předefinovat statut charkovské a bratislavské mise na konzuláty. Od podepsání jedné ze smluv navíc uplynuly sotva dva týdny. Podle názoru ministerstva všechno ukazovalo na to, že se Sověti evidentně snaží chytit Československo do pasti. Překvalifikováním misí na konzuláty chtěli bolševici pro okolní svět navodit zdání, že Československo už Sovětský svaz *de iure* uznalo.¹²⁶

Rozhodné odmítnutí sovětského taktického manévru přineslo další ochlazení vzájemných vztahů. Od té chvíle omezila Moskva svou diplomatickou činnost v Československu na minimum. Místo na zpravodajské operace se pro změnu soustředila na záměrné provokace proti československým diplomatům v Moskvě.

Příležitostně se ovšem sovětská mise v Praze i tak občas pokusila

provokativními špionážními akcemi vyvolat otevřený střet. Počátkem roku 1931 rozeslali například Sověti řadě českých inženýrů dopisy, které navozovaly dojem, že adresáti se v minulosti obrátili na sovětského zástupce s dotazem ohledně možnosti pracovního uplatnění v Sovětském svazu. V dopise stálo, že kvalifikovaní technici jsou v Sovětském svazu velmi žádaní a že případní zájemci mohou zaslat sovětské misi svůj životopis ve čtyřech vyhotoveních. Československé ministerstvo vnitra včas varovalo, že cizinci obvykle končí v Sovětském svazu v osidlech tajné policie, v lepším případě končí vypovězením. Cílem této akce Moskvy nebylo získat pracovní síly pro sovětský průmysl. Byla to zpravodajská operace. Někteří naši odborníci se posléze stali objektem vydírání.¹²⁷ Ti, kteří na dopis odpověděli, byli pozváni na sovětskou misi k výsledku vedenému jakýmsi Němcem, který dosti neurvale požadoval, aby mu podrobně popsali náplň své práce.¹²⁸ Pražské úřady si byly pochopitelně vědomy toho, že nejružnější metody špionáže k diplomacii odedávna patří, nicméně provokativnost sovětského chování daleko překračovala únosné meze.

46

V roce 1933, kdy se dostal v Německu k moci Adolf Hitler, neexistovaly mezi Československem a Sovětským svazem téměř žádné korektní styky. Pražská vláda dospěla k závěru, že v Sovětském svazu vládne policejní režim a že je nemožné normálních vztahů docílit. Analýza podstaty bolševického režimu pořízená československou vojenskou zpravodajskou službou je v tomto ohledu dostatečně výmluvná. Ve zprávě se uvádí, že celý sovětský systém se opírá o soustavu orgánů tajné policie, tzv. OGPU (Sjednocená státní politická správa). Jedná se o výjimečně dokonalý a neobyčejně krutý orgán moci a hlavní zdroj síly Sovětů. Přestože se mnoho zemí pokoušelo s OGPU utkat, jejich úsilí bylo marné. Zastaralé metody policie jednotlivých evropských států, které se snažily enormní vliv sovětské moci eliminovat, na brutální rafinovanost bolševického protivníka prostě nemohly stačit.¹²⁹

Počátkem dvacátých let se Masaryk s Benešem snažili přivést Rusko zpět do Evropy. Doufali, že se jim podaří vytvořit jednotnou frontu států, která bude postupně začleňovat sovětské Rusko do evropských struktur tím, že bude Moskvě nabízet obchodní styky a diplomatické

kontakty výměnou za postupnou demontáž nejkřiklavějších excesů bolševismu. Jejich plán beznadějně ztroskotal. Zatímco většina vlád v Evropě Kreml do deseti let uznala, Praha s ním nekomunikovala vůbec. Napětí se stupňovalo a příležitostně se vyskytovaly incidenty typu vloupání, střelby a zadržování československých diplomatů v Moskvě. V roce 1933 však Hitlerův nástup k moci pražskou vládu přesvědčil, že fungující diplomatické styky se Sovětským svazem budou nezbytností a že zásadních změn ve vzájemných vztazích musí být dosaženo za jakoukoli cenu.

kapitola 2

**Nebezpečné vztahy:
Beneš a Stalin v Hitlerově stínu, 1933–1935**

Edvard Beneš si ani v nejmenším nedělal iluze, že by se jeho země mohla spolehnout výhradně na vlastní síly. Spolu s Masarykem zůstával názor, že Československo potřebuje takového spojence, na kterého by se mohlo za všech okolností spolehnout. Tato úloha připadla Paříži. Na počátku dvacátých let byla Francie nejdůležitější a zároveň nejsilnější evropskou mocností. Proto by politici činitelé v Praze měli s radostí uvítat sebenepatrnější náznak toho, že Francouzi jsou připraveni podepsat s Československem diplomatickou smlouvu, která by obsahovala mimo jiné i závaznou vojenskou klauzuli. Jiní by se takové příležitosti chopili rádi a bez váhání, avšak Masaryk s Benešem spatřovali v celé záležitosti nejeden problém. Ač francouzskou ochranu nutně potřebovali, nechtěli Československo postavit do role pouhého pěšáka ve francouzském strategickém konceptu zaměřeném proti Německu. Obávali se, že Francie chce Prahy využít jako mocenského prostředku v konfliktu s Berlínem. Na to nemohli přistoupit. Na počátku dvacátých let udržovalo Československo s výmarskou republikou dobré sousedské vztahy – kromě politiky pojily obě země i silné ekonomické vazby.¹ Tento stav nechtěli Masaryk s Benešem v žádném případě obětovat jen proto, aby se Francie pojistila proti německé odvetě. Nejistota pražských představitelů pramenila také z podezření, že protiněmecká dohoda uzavřená s Paříží sblíží Berlín s Maďarskem, které v očích Prahy představovalo skutečné nebezpečí. Na rozdíl od Německa totiž uplatňovalo vůči Československu územní požadavky.

Kromě toho bylo nanejvýš pravděpodobné, že vojenská dohoda s Francií udělá tečku za dobrými vztahy s Itálií, neboť mezi Římem a Paříží panovalo napětí. Maršál Ferdinand Foch navrhl při návštěvě Prahy v roce 1921 československo-francouzskou dohodu o politické a vojenské spolupráci, ale Beneš nabídku odmítl.² Paříž se však nevzdala a vystoupila se stejným návrhem o dva roky později. Nic se však mezitím nezměnilo. Navrhovaná smlouva měla nastolit shodu mezi dvěma stranami s odlišnými cíli a různými sférami zájmů. Zatímco

Praha potřebovala podporu proti Maďarsku, Paříž musela čelit Německu. A naopak, zatímco Československo mělo v té době jen velmi málo důvodů k nervozitě kvůli Berlínu, Francie si nemusela lámat hlavu s Maďarskem. Z toho důvodu odpověděli Beneš s Masarykem v červnu roku 1923 na francouzský návrh smlouvy, zahrnující článek o vojenské spolupráci, opět vyhýbavě. Jejich protinávrh, přednesený po dlouhém váhání teprve v listopadu 1923, se o vojenském aspektu československo-francouzského spojení nezmíňoval ani slovem. Ještě na sklonku téhož roku se nechal Beneš před vyslancem Spojených států v Praze Lewisem Einsteinem slyšet, že byl vystaven „neobyčejně silnému tlaku ze strany Francie“, aby s Paříží podepsal vojenskou dohodu, že však nabídku odmítl.³

Navzdory tomu všemu uzavřelo Československo už o měsíc později, přesněji 25. ledna 1924, s Francií smlouvu o spojení a přátelství. Zdánlivě se jednalo o dokument splňující původní představy Prahy a vojenské problematiky se smlouva dotýkala pouze okrajově. Podle jejího znění si měly být obě strany nápomocny při řešení zahraničněpolitických záležitostí. Největší důraz byl kladen na zajišťování národní bezpečnosti a udržování stávajícího uspořádání střední Evropy. Francie však nemínila upustit od svého záměru založit spojení na vojenském základě. To bylo jasně vidět z tajných dopisů, které si mezi sebou vyměnili ministři zahraničí obou zemí (Raymond Poincaré 26. ledna 1924 a Beneš 31. ledna). V dopisech stálo, že francouzský a český generální štáb budou spolupracovat na přípravě strategického plánu obrany proti společnému nepříteli pro případ napadení kterékoli smluvní strany.⁴ Ministři se tedy snažili řešit celou záležitost kompromisem. Smlouva zaručovala Francii její požadavky, aniž přitom Prahu zavazovala k účasti na riskantních akcích, které by se jí přímo netýkaly nebo směřovaly proti jejím geografickým sousedům a dosavadním spojencům.⁵

V říjnu 1925 se konala konference v Locarnu.⁶ Podle jejích výsledků, garantovaných Velkou Británií a Itálií, uzavíralo Německo závaznou dohodu s Francií a Belgií o konečné podobě německých hranic na západě. Naproti tomu východní hranice zůstala smluvně nechráněna, do závěrečných ujednání nebyly kupodivu zahrnuty německé

dohody s Polskem, zastupovaným Alexandrem Skrzynským, a Československem, zastupovaným Edvardem Benešem.⁷ Zarážející bylo, že se účastníci locarnské konference chovali ke Skrzynskému a Benešovi jako k prosebníkům, které bylo možno nechat čekat v předsálí, zatímco v sále probíhala jednání představitelů velmocí. „Pánové Beneš a Skrzynski museli sedět ve vedlejší místnosti, dokud jsme jim nedovolili vstoupit,“ vychloubal se zástupce Německa Gustav Stresemann.⁸

Vzhledem k tomu, jak se okolnosti vyvíjely, nezbylo Praze než odhodit počáteční obezřetnost a vyjít francouzskému spojení všestranně vstříc. Šestnáctého října 1925 byla v Locarnu podepsána francouzsko-československá smlouva o vzájemné pomoci, která obsahovala jasně definované ustanovení vojenského rázu, že stane-li se kterákoli smluvní strana obětí německého útoku, který sama nevyvolá, přijde jí druhá strana neprodleně na pomoc. Když později nacismus získával v Německu na síle (v roce 1933 už visela hrozba ztělesněná Hitlerem nad celou střední Evropou), museli mít Beneš s Masarykem při vzpomínce na své někdejší otálení s přijetím vojenské dohody s Francií velmi smíšené pocity. V roce 1925 byla tedy smlouva podepsána a Československo se pod záštitou silné Francie mohlo cítit bezpečné.

V té době už si byl Beneš samozřejmě vědom, že je třeba hledat i jiné bezpečnostní záruky. Důvodem jeho snah o nalezení dalšího strategického partnera byl rychlý růst a sílící vliv třetí říše.

Už v červenci 1933 si československý vyslanec v Berlíně Vojtěch Mastný byl nucen stěžovat německému kancléři na násilnosti páchané nacisty na desítkách československých občanů.⁹ Mastný poukazoval na to, že projevy rasismu rozhodně nepatří k vyspělé německé kultuře. Hitler reagoval nepřliš přesvědčivými slovy o revolučních změnách, které v Německu probíhají, a vyzval Československo, aby se připojilo k tažení proti komunismu. Když však Mastný podotkl, že nejlepší záštitou proti extremismu je nesporně demokracie, Hitler nereagoval.¹⁰ Masaryk a Beneš věnovali hlášením vyslance Mastného zvláštní pozornost. Oběma bylo od začátku jasné, že vývoj v Německu představuje pro Československo závažnou hrozbu, a že je proto nezbytné normalizovat diplomatické vztahy mezi Prahou a Moskvou co nejdříve.

Nicméně ani poté, co se celým Německem rozléhal vítězný hláhol

nacistů, nehnala se Praha do jednání se Stalinovým Sovětským svazem bezhlavě. Prozatím jí plně vyhovovaly existující obchodní svazky s Moskvou. Čelní představitelé v Praze zastávali po léta názor, že Západ by měl bolševiky usměrnit prostřednictvím ekonomického vlivu a komunistickou ideologii rozleptat vidinou hospodářských výhod. Ačkoli sovětští představitelé neprojevovali přílišnou ochotu podvolit se hospodářskému tlaku Západu a zásadně změnit své chování, nepřestával Beneš věřit v zázračnou moc mimovojeenských zbraní.

V důsledku drastických sociálních a ekonomických změn v Sovětském svazu se obchod mezi Moskvou a Prahou rozvíjel s proměnlivými výsledky. Pod vlivem všeobecné hospodářské krize usilovaly v letech 1930–1933 o vstup na zdánlivě ohromný a slibný sovětský trh různé státy a Československo nechtělo zůstat pozadu. Objem československého vývozu do Sovětského svazu dosáhl nejvyšších hodnot v roce 1931, v letech 1932–1933 se postupně snižoval, až roku 1934 poklesl na minimum.¹¹ Pokles byl částečně motivován politicky. Moskva totiž československým firmám záměrně ztěžovala přístup na sovětský trh, čímž chtěla Praze naznačit, že je vzájemný obchodní styk bez uznání *de iure* nemožný. Českoslovenští obchodníci nesli diskriminaci ze strany sovětských představitelů těžce, ale nebylo nijak snadné ji prokázat. V dubnu 1934 Sovětský svaz konečně jasně formuloval svá politická stanoviska. Zástupce komisaře zahraničí N. N. Krestinskij sdělil československému zástupci v Moskvě, že bez úplného uznání nemohou fungovat normální obchodní vztahy. Svému vyslanci v Praze zaslala Moskva pokyn v tom smyslu, že se tímto směrem bude nadále ubírat celá její politika.¹² V roce 1933 tedy sovětští představitelé jako první znovu nastolili otázku uznání *de iure*, která byla na sklonku roku 1924 odložena *ad acta*.

V. M. Molotov promluvil před ústředním výborem v Moskvě na téma sovětských vztahů s Československem na počátku roku 1933. Žertoval o „jistých československých ministrech“, kteří pocítili potřebu studovat Sovětský svaz.¹³ V zdánlivě nevinném žertování však byly obsaženy závažné otázky. Co se to s Československem děje, co všechno musíme udělat, abychom prezidenta Masaryka a ministra Beneše přesvědčili, že skutečně existujeme, ptal se Krestinskij. Ptal se oprávněně. Hrozba,

kterou představoval Hitler, jeho rasistický program a nacionalistické principy zavadaly příčinu k zamyšlení evropským demokraciím stejně tak jako autoritativním režimům. Proto mnohé země začaly brát Kreml vážně. V listopadu 1933 uznaly Sovětský svaz *de iure* Spojené státy, bašta kapitalismu. Od toho okamžiku byla jen málokterá země ochotna zůstat stranou. Jednotlivé evropské státy postupně naznačovaly, že jsou připraveny zahájit novou éru vztahů se sovětským režimem. Rumunsko začalo dokonce do rukou sovětské tajné policie OGPU (později přejmenované na NKVD) vracet uprchlíky, kteří se snažili prchnout před hladomorem a při útěku přes rudou hranici obrovsky riskovali.¹⁴ Beneš rozhodně neposílal uprchlé bělogvardějce do Lubjanky, avšak na počátku roku 1933 se rozhodl učinit zásadní krok a nabídnout co nejdříve Sovětskému svazu diplomatické uznání.

Konečně: uznání *de iure* a jeho důsledky

55

První náznaky urovnání vztahů mezi Moskvou a Prahou se objevily v březnu 1933. Československá mise v Moskvě obdržela nótu, v níž zahraniční komisariát žádal Prahu o souhlas s vysláním Sergeje S. Alexandrovského jako nového sovětského zástupce do Československa. Současně dostal československý ministr zahraničí zprávu, že šéf dosavadní sovětské diplomatické mise v Praze Alexandr Jakovlevič Arosev byl uvolněn z funkce a vrací se do Sovětského svazu.¹⁵ Moskva výslovně zdůraznila, že Arosev z funkce odchází na vlastní žádost. Pražské oddělení policie dohlížející na bezpečnost zahraničních diplomatů sovětskému tvrzení nevěřilo. Arosev se právě oženil s československou občankou a mimoto na veřejnosti nejednou vyjádřil svou plnou spokojenost s životem v Praze. Policie se nemýlila. Ihned po příjezdu do Moskvy byl Arosev zatčen. Později on i jeho žena Gertruda Arosevová (rozená Freundová), bývalá pracovnice aparátu Kostufry, zmizeli beze stop v pekle stalinského gulagu.¹⁶

Když měla Moskva svolení Prahy v kapse, začátkem června oficiálně oznámila, že se příštím šéfem sovětské diplomatické mise v Praze stává

Alexandrovskij.¹⁷ Československé diplomatické kruhy věděly o novém sovětském diplomatovi poměrně dost, mimo jiné i proto, že byl šéfem sovětské mise už v letech 1923–1924.¹⁸ Za patnáct let v sovětských diplomatických službách se Alexandrovskij domohl značného postavení a vlivu. Jeho příjezd do Prahy byl předzvěstí zásadních kvalitativních změn, ke kterým mělo v sovětsko-československých vztazích zanedlouho dojít.

Nový sovětský diplomat dával od počátku zřetelně najevo, že hlavním posláním jeho úřadu v Praze je dosažení právního uznání sovětského režimu ze strany československé vlády. Parlamentní debaty k otázce uznání sledoval Alexandrovskij po celou dobu. Na sklonku roku 1933 se nechal na ministerstvu zahraničí slyšet, že nechápe, proč se tolik poslanců obává, že až bude Sovětský svaz československým státem uznán, začnou sovětští diplomaté v Praze provádět pod rouškou exteritoriality komunistickou propagandu. Alexandrovskij poukázal na to, že ač má sovětská mise exteritoriální status od roku 1922, dosud nepodnikla nic protiprávního.¹⁹ Není zřejmé, zda měl doktor Blahož, příslušník zpravodajské služby, který tehdy s vyslancem Alexandrovským rozmlouval, možnost nahlédnout do záznamů o Hillersonově misi, rozhodně byl však obeznámen s některými dokumenty mapujícími mimodiplomatické aktivity Alexandrovského před časem v Německu. Nemohl proto na ujištění a většinu tvrzení sovětského představitele reagovat jinak než zdvořilým mlčením.

Sovětský vyslanec zavítal na ministerstvo zahraničí znovu v lednu 1934. Tentokrát ho přijal zástupce ministra zahraničí Kamil Krofta. Alexandrovskij začal zeširoka popisem krize na Dálném východě a teprve pak přistoupil k věci. Moskvě by velice pomohlo, kdyby Praha společně s ostatními státy Malé dohody (Rumunskem a Jugoslávií) konečně rozšířila uznání *de iure* i na sovětskou vládu, nejlépe v nejkratším možném termínu. Alexandrovskij se zajímal o to, co vedlo Beneše v nedávném rozhovoru k prohlášení, že se jednání pražských představitelů s kremelským vedením zaměří výhradně na ekonomické otázky. Chtěl vědět, proč by se obě strany neměly zabývat i politickými otázkami. Alexandrovskij byl zjevně rozhodnut neodejít, dokud se rozhovor nezačne ubírat žádoucím směrem. Prozradil Kroftovi, že

když zastával diplomatický úřad v Praze poprvé (v letech 1923–1924), byly československo-sovětské vztahy na takové úrovni, že neměl nejmenší chuť učit se česky. Teď chodí na hodiny k soukromému učiteli a pilně studuje.²⁰ Čelný sovětský diplomat během rozhovoru opakovane naznačil, že Moskva je připravena udělat za desetiletím plným napětí a konfrontací tečku a nastolit normální diplomatické vztahy. V očích Prahy přirozeně představovalo podobné prohlášení vítaný pokrok. Benešovy činy na domácí půdě i ve Společnosti národů zakrátko objasnily, co měl Krofta na mysli, když na závěr požádal Alexandrovského o chvíli strpení.

Při přípravě posledního kroku k úplnému uznání sovětského režimu posilovala Benešovu jistotu, že jedná správně, i rostoucí francouzsko-sovětská spolupráce iniciovaná francouzským ministrem zahraničí Louisem Barthouem. Francii znepokojovalo potenciální nebezpečí ze strany Německa, začala proto sovětskou nabídku zvažovat nezávisle na Benešovi. Zpráva, v níž československá mise v Moskvě analyzovala francouzsko-sovětské vztahy, vyznívala v tom smyslu, že tváří v tvář nacistickému nebezpečí dospěli dva bývalí protivníci k opětovnému smíru.²¹ Takové hodnocení bylo z hlediska Prahy nanejvýš příznivé, neboť výborně posloužilo jako odrazový můstek k chystanému závěrečnému kroku. Šestého června 1934 telefonoval Beneš ze Společnosti národů v Ženevě do Prahy a informoval o naléhavosti uznání Sovětského svazu *de iure*.²² Ne nadarmo ten spěch. V tu chvíli se totiž nezadržitelně schylovalo k završení francouzsko-sovětských vztahů v takzvaném východním paktu, uskupení většího množství států propojených politickými a bezpečnostními dohodami o vzájemné pomoci. V rámci této formace by Československo vstoupilo do smluvního vztahu se Sovětským svazem, tedy se státem, který dosud nebyl československou vládou oficiálně uznán. Této absurdní situaci bylo třeba zabránit stůj co stůj, a tak Beneš dostal z Prahy kladnou odpověď téměř okamžitě.

Devátého června 1934, rok a půl po příchodu Hitlera k moci, Československo uznalo Sovětský svaz *de iure*. Stalo se tak poté, co bolševický stát uznalo Německo a po něm Velká Británie, Francie, Rakousko, Řecko, Dánsko, Itálie, Norsko a Švédsko, o další rok později následované Spojenými státy. Pouze hrstka evropských států zůstávala stranou.²³

Oficiální dokument o uznání *de iure* podepsali v Ženevě Beneš a Litvinov. V závěrečném prohlášení stálo, že československá vláda navazuje „normální“ diplomatické vztahy se Sovětským svazem. Také ruská verze hovořila o „normálních“ vztazích a o uznání *de iure* v ní nebyla zmínka. Text byl s největší pravděpodobností takto formulován proto, aby se nedotkl československého spojence z Malé dohody, Jugoslávie.²⁴ Rumunsko, třetí člen Malé dohody, uznalo Sovětský svaz *de iure* ve stejný den jako Československo.

Na domácí půdě napadli podle očekávání okamžitě Masaryka a Beneše konzervativní národní demokraté. Jejich čelný představitel Karel Kramář v *Národních listech* předpověděl, že „za uznání bolševiků národ draze zaplatí“. Podobné názory však byly spíše okrajové. Jiná periodika, jako například *Národní osvobození*, tradiční tribuna veteránů československých legií, kteří bojovali proti bolševikům v Rusku, vyjádřila politování nad tím, že Sovětský svaz nebyl uznán už dříve. Stanovisko československých obchodních, finančních a průmyslových kruhů vyznívalo v podobném duchu.²⁵ Oficiální list pražského ministerstva zahraničí analyzoval situaci v Evropě po vzniku třetí říše a zjevném rozpadu spolupráce mezi Německem a Sovětským svazem, jak ji zakotvila smlouva z roku 1922 uzavřená v Rapallu. Když se Hitler dostal k moci, psala *Zahraniční politika*, ocitl se Sovětský svaz v první linii států bezprostředně ohrožených třetí říší. Na Východě odolával tlaku ze strany Japonska, na Západě ze strany Německa. Bylo tedy jenom přirozené, že se pokusil sblížit s Francií a dosáhnout přátelských ujednání se sousedními zeměmi. Moskva se vydala pod vlivem geopolitické situace cestou upevňování mezinárodních vztahů.²⁶ Takové Rusko, vyvozoval autor článku, bylo pro Prahu vítaným spojencem. Naše vláda rovněž potřebovala podpořit bezpečnostní ujednání s Francií ještě dalším spojenectvím. Proč tedy nezvolit Moskvu, obránce stávajícího politického uspořádání, na němž Československo záviselo svou existencí. Příspěvatelé *Zahraniční politiky* nebyli už v té době v posuzování pravé podstaty sovětského režimu naivní. Věděli, nebo alespoň tušili, kdo je Josif Stalin. Ani Beneš, ani jeho spolupracovníci se v Sovětském svazu nechystali žít. Jejich jediným cílem bylo dosažení nezbytné bezpečnostní dohody

s Kremlem. Argumentovali tím, že tvrdá ruka na špičce kremelské pyramidy chrání celý systém před zhroucením, což z Moskvy činí spolehlivého partnera pro Paříž i Prahu.

Ve dvacátých letech se Beneš domníval, že bolševický režim padne, nebo že se postupně bude zbavovat komunistické orientace. Už o patnáct let později však bylo naprosto jasné, že doufal marně a že Sovětský svaz vydrží. Z hlediska Prahy tvořil v tehdejší době sovětský režim protiváhu k Adolfu Hitlerovi. Podle Beneše byl versailleský systém vybudován v době, kdy Německo bylo slabé a Rusko izolované. Se vznikem třetí říše však první podmínka zanikla. Bylo nutné nastolit rovnováhu v Evropě, ještě než se celá stavba zhroutí. Německou hrozbu musel vyvážit Sovětský svaz, který by se sblížil se Západem. Moskva tedy teď měla hrát roli jazýčku na mocenských vahách Evropy.²⁷ Podle Beneše to byla jediná rozumná politika. Kam až paměť sahala, byl tohle tradiční způsob udržování mocenské rovnováhy. Beneš byl ochoten pomoci přivést Rusko do Evropy, avšak pouze za předpokladu, že se zapojí i další státy, zejména Francie. Byl si vědom toho, že pro určité domácí i zahraniční kruhy bude jakákoli strategie počítající s účastí Ruska nepřijatelná, a byl připraven čelit kritice, tím spíš že bude současně namířena i proti Francii. Proto se rozhodl vést většinu politických jednání s Moskvou prostřednictvím Paříže. Teprve mnohem později, v posledních několika dnech československo-německé krize v roce 1938, se Beneš obrátil na Sovětský svaz přímo, bez předchozího souhlasu Francie.

Normalizace vztahů mezi Prahou a Moskvou dodala Benešovi novou energii. Na vstup Sovětského svazu na mezinárodní politickou scénu pohlížel optimisticky. Věřil, že v ostatních směrech nepřijatelná bolševická vláda významně posune celkovou situaci k lepšímu. Krátce po uznání Sovětského svazu de iure sepsal oběžník pro československá vyslanectví. V dokumentu předpovídal, že návrat Ruska do evropské politiky, k němuž náhodou dochází v čase právního uznání ze strany československé vlády, zajistí nové uspořádání a novou rovnováhu sil. V konfliktech s Německem si už Francie nebude muset vybírat mezi dvěma arbitry – Anglií a Itálií. To v minulosti nutilo Francii přijmout nejeden kompromis, často na úkor střední Evropy. Taková situace se

už napříště nebude opakovat, protože teď má Francie v případě ohrožení ještě jednu kartu v rukávu, a to Rusko. Paříž s Moskvou budou moci spojenými silami postupovat proti Berlínu, aniž by k tomu potřebovaly zásahy Londýna a Říma.²⁸ To bylo podstatou Benešových diplomatických snah ve třicátých letech. Jeho hlavním cílem bylo zapojit Československo do nejsilnější aliance v Evropě. Z perspektivy zhoršující se situace ve vztazích mezi Prahou a Hitlerovou třetí říší stála otázka jasně: kdo izoluje koho? V roce 1934 ještě nebyla situace tak zoufalá jako v roce 1938.

Poté, co byl Sovětský svaz uznán *de iure*, začal Beneš v Ženevě okamžitě vyvíjet nátlak na přijetí Moskvy do Společnosti národů. Jeho úsilí bylo korunováno úspěchem 18. září 1934. Na Benešovo doporučení odhlasovalo patnácté valné shromáždění Společnosti národů *přizvání* Sovětů k účasti. Ve svém prvním projevu před valným shromážděním Litvinov poznamenal, že „je velmi zavázán francouzské vládě za její iniciativu ... a předsedovi Rady Společnosti národů doktoru Benešovi za podporu francouzského návrhu“.²⁹ To nebyl posměšek. Beneš měl ve Společnosti národů značný vliv a využíval ho ve prospěch Sovětského svazu.

Navenek všechno hovořilo pro to, aby se SSSR zapojil do úlohy vytvořit rovnováhu sil ve střední Evropě. Třetí říše musela znepokojovat každého jen trochu soudného pozorovatele. Špatným zprávám však dosud nebyl konec. V létě roku 1934 zemřel prezident Paul von Hindenburg, německý polní maršál. Rozumělo se samo sebou, že jeho nástupcem se stal Adolf Hitler, jenž nejprve zastával místo kancléře a pak se prohlásil vůdcem. Do role faktického diktátora ho *de facto* povýšilo srpnové celonárodní referendum.

Praha přihlížela situaci v Německu se stoupajícími obavami. V listopadu 1934 zorganizovala československá vojenská zpravodajská služba v Praze konferenci za účasti partnerů z Rumunska, Jugoslávie a Francie. Analytici předložili čerstvě získané důkazy mapující dramatický vzestup německého vojenského potenciálu. Shodli se na tom, že první útok německých ozbrojených sil by mohl s největší pravděpodobností směřovat proti Československu.³⁰ Závěry konference byly v prosinci 1934 předány přímo do rukou prezidenta Masaryka. Prezidentův

vojenský pobočník podotkl, že Německo buduje vojenská opevnění na hranicích s Francií a Polskem, avšak nikoli s Československem. To mohlo nasvědčovat tomu, že by se Německo mohlo v budoucnu pokusit napadnout Československo a vůči Francii a Polsku zaujmout obranné postavení. Dalo se čekat, že luftwaffe bude bombardovat politicky a ekonomicky významné cíle v ČSR. Po útoku ze vzduchu by následovala bleskurychlá pozemní invaze wehrmachtu.³¹

Jak mohlo Československo reagovat na takové nebezpečí? Jednou z možností bylo samozřejmě pasivní vyčkávání na další vývoj. Od čeho tu koneckonců byla francouzsko-československá ujednání? Ovšem Francie už jednou selhala, když měla podniknout rozhodný krok v případě bolševické invaze do Polska. Tehdy bylo Německo ještě slabé. Mohlo se ale Československo s klidným svědomím spolehnout na Francii v situaci, kdy každým okamžikem hrozilo, že německé ozbrojené síly početně převýší francouzské? Beneš o francouzských schopnostech nepochyboval. Vsadil na francouzskou kartu s neochvějnou jistotou a ve svém přesvědčení vytrval až do září roku 1938. Nyní však mohlo být spojení s Francií zabezpečeno a posíleno novými dohodami s Moskvou. A ta zase naopak závisela na prvořadém spojenci Prahy, na Paříži.

Benešova východní politika

První československý vyslanec v Sovětském svazu Bohdan Pavlů byl skromný a nenáročný muž, který se ze všech sil snažil o porozumění s bolševickými vládci Ruska. S potěšením zaznamenával první náznaky zlepšení vztahů mezi Prahou a Moskvou a podával o nich do Prahy pedantsky přesná hlášení.³² Ačkoli v Praze jeho protějšek Alexandrovskij odevzdal pověřovací listiny do rukou prezidenta Masaryka už v červenci,³³ v Kremlu Bohdana Pavlů přijali až v srpnu 1934. Jako člen československých legií v Rusku zastával Pavlů silně protibolševické postoje, avšak ve třicátých letech se jako náš vyslanec v Moskvě změnil v smířlivého komentátora dění v Sovětském svazu.³⁴

Československé vyslanectví pokračovalo v práci mise, svého předchůdce, a usilovalo mimo jiné o repatriaci československých občanů nebo etnických Čechů a Slováků, kteří se z nejrůznějších důvodů ocitli v Sovětském svazu. Čas od času bylo jejich úsilí korunováno úspěchem. V archivu ministerstva zahraničí v Praze jsou uloženy bedny plné záznamů z rozhovorů vedených s Čechy a Slováky, kterým se podařilo proniknout na československé vyslanectví v Moskvě. Jen málokomu z nich se však poštěstilo ze Sovětského svazu odjet. Zaznamenaná svědectví vypovídají o nelidských podmínkách života na ruském venkově v roce 1929. Vinu na tom nesla v první řadě násilná kolektivizace a následný hladomor. Počátkem třicátých let bylo běžné vidět ve vesnicích i v některých menších městech při okrajích silnic mrtvá těla. OGPU soustředila ve svých rukou veškerou moc.³⁵ Suchá řeč protokolů a věcný tón archivních materiálů zbavený emocí podtrhuje autenticitu výpovědí zjevně zoufalých lidí.

Vyslanec Pavlů však nepřijel bolševický systém zlidštit. Jeho úkolem bylo napomáhat budování československo-sovětských vztahů. Ačkoli mu stalinský teror musel být trnem v oku, snažil se i pro nejkřiklavější případy bezpráví pokaždé najít jakési opodstatnění a zdůraznit především vyšší, strategickou hodnotu, kterou stávající sovětský systém pro Československo údajně představuje. Diplomata Pavlů své síly upínal k plnění svěřeného úkolu, vše ostatní šlo stranou. Stejně tak Krofta, který ještě před čtyřmi lety prohlašoval, že Sovětský svaz znamená hrozbu pro celou Evropu, dva dny po vstupu Sovětského svazu do Společnosti národů radikálně změnil názor.³⁶ Je pravda, tvrdil, že Sovětský svaz chce svou ideologii šířit, avšak stejně postupovala i římskokatolická církev, a přesto s ní bylo možné udržovat dobré vztahy. Kontakty s kapitalistickým světem musí ostří bolševické propagandy zákonitě otupit, dodal Krofta, čímž vlastně navázal na dávné téma československých politiků. Na závěr citoval Krofta Benešův výrok, že se Sovětským svazem musíme udržovat dobré vztahy bez ohledu na režim, jaký tam panuje.³⁷ Kroftovu stanovisku se dostalo příznivého přijetí mezi civilisty i vojáky. Českoslovenští vojenští představitelé se nemohli dočkat, až budou moci jednat se svými sovětskými kolegy. První československý vojenský atašé v Sovětském svazu, podplukovník

František Dastich, jeden ze zakladatelů československé vojenské zpravodajské služby, přicestoval do Moskvy 27. října 1934 společně se svým zástupcem, štábním kapitánem Alexandrem Kühnelem.³⁸

Dva dny po příjezdu do Moskvy byl podplukovník Dastich představen členům sovětského generálního štábu. Náčelník oddělení pro mezinárodní vztahy Gekker mu sdělil, že Rudá armáda je připravena s Československem úzce spolupracovat. Pátého listopadu 1934 přijal Dasticha komisař obrany Kliment Vorovičov, který na úvod okamžitě vyrukoval s protibolševickými aktivitami československých legií v Rusku. Těší mě, že neohrožená československá armáda k nám konečně vyslala své zástupce, řekl komisař s úsměvem, který Dastich později označil za lišácký. Vorovičov ještě dodal, že po sobě naše armáda zanechala mnoho vzpomínek. Československý představitel, který se ze všech sil snažil zachovat diplomatické dekorum, podotkl, že všechno „nepříjemné“ bylo přece dávno zapomenuto. Ale samozřejmě, usmál se Vorovičov.³⁹ Jaký pokrok! Českoslovenští a sovětsí vojáci, kteří proti sobě kdysi bojovali, si pouhých několik týdnů po podepsání listin stvrzujících uznání *de iure* vyměňují diplomatické zdvořilosti.

Mezitím začali českoslovenští a sovětsí politici spřádat stále ambicióznější plány politické a obchodní spolupráce. Koncem září hovořil Beneš v Ženevě s Litvinovem. Jejich nejnovější ujednání shrnulo cíle spolupráce, hraničící téměř s československo-sovětským spojenectvím. Ministři zahraničí potvrdili, že Praha a Moskva podepíší obchodní smlouvu a vytvoří fond 500 milionů československých korun, kterým budou disponovat obě vlády a z kterého budou poskytovány půjčky slibně se rozvíjejícím společným podnikům. Dále se dohodli, že Československo vyšle své „lidi“ – to jest vojenské a zpravodajské odborníky – do Moskvy na školení. Společné aktivity vyvrcholí dokonce podepsáním *traité d'amitié* (smlouvy o přátelství).⁴⁰ Je zajímavé, že ačkoli se Benešovi myšlenka uzavření podobné smlouvy se Sovětským svazem zamlouvala, sám o ní mluvit nezačal. Místo toho vyčkal, až přirozeně vyplyne z diskuse s Litvinovem.

Kremelští představitelé záhy dospěli k závěru, že při jednáních s Benešem budou muset veškerou iniciativu převzít sami. Úkolu se ujali s vervou vpravdě „stachanovskou“. Dvacátého devátého prosince 1934

otiskl list *Izvestija* o Československu velmi příznivý článek. Chválil v něm pražskou vládu za mírovou politiku a za podporu vstupu Sovětského svazu do Společnosti národů. V lednu 1935 přijal Litvinov skupinu 12 československých novinářů, kteří přijeli na sklonku roku 1934 na dva týdny do Moskvy. V rozhovoru prohlásil, že Praha i Moskva mají všechny předpoklady k tomu, aby plně rozvinuly vzájemné vztahy.⁴¹ Téhož dne novináři kontaktovali i Nikolaje I. Bucharina a Karla Radka, kteří na československém vyslanectví pronesli přípitek na počest obou států, stojících pevně bok po boku, v míru i válce.⁴² Znamý pražský politický novinář s bohatými konexemi, Hubert Ripka, který do Moskvy přijel také, později napsal, že sověští hostitelé neustále zdůrazňovali přání vytvořit kolektivní dohodu, která by sjednotila všechny státy ohrožené Německem. Když novináři uslyšeli od Litvinova ujištění, že sovětská vláda „mimo veškerou pochybnost“ dostojí svým slibům a zasadí se o zastavení německé teritoriální expanze, jejich srdce se naplnila radostí, psal Ripka. Nadšení československé delegace tehdy neznalo mezí. Doktor Jína z československého vyslanectví v Moskvě dokonce prohlásil, že Československo si považuje za čest sloužit jako most mezi starým Západem a novým Východem.⁴³ To rozhodně značně předčilo původní Benešův záměr. Beneš viděl vždycky Československo jako západní zemi, která posiluje roli Sovětského svazu ve střední Evropě a napomáhá tak vytvoření protiváhy vůči vzrůstajícímu se Německu.

Dvacátého devátého ledna 1935 konečně přijal podplukovníka Dasticha náčelník generálního štábu Rudé armády Jegorov a „několikrát“ mu naznačil, že by obě země měly „neprodleně“ podepsat komplexní vojenskou smlouvu. Dastich podal do Prahy hlášení s dodatkem, že jednání se stávajícím kremelským režimem jsou bezpečná, neboť Josif Stalin se už zbavil téměř všech svých nepřátel a v Sovětském svazu neexistuje síla, která by ho mohla svrhnout či ohrozit. Dosáhl toho třemi způsoby: popravami, emigrací a lágry.⁴⁴ Československý vojenský atašé chtěl vládě zjevně sdělit, aby s přijetím sovětské nabídky raději neváhala.

Důstojnický sbor československé armády věnoval pochopitelně patřičnou pozornost zejména Hitlerovu vlivu na evropskou politickou

scénu. V roce 1935 už nikdo v mírovou budoucnost nevěřil. *Důstojnické listy* vyzývaly k odložení růžových brýlí. Když se v třetí říši zavolá „Německo“, ozvěnou se vrátí „Hitler“, varoval článek na závěr.⁴⁵ Přestože měla armáda v Československu relativně malý vliv, bez její aktivní spolupráce a podpory by se Beneš při jednáních se Sovětským svazem rázem ocitl v nevýhodě. Fakt, že armáda spatřovala v Německu skutečnou hrozbu, Benešovi nahrával při plánování bezpečnostních struktur, které by prostřednictvím Francie spojily Československo se Sovětským svazem.

Času nebylo nazbyt. Konec ledna 1935, měsíce nabitého událostmi, byl náležitě chladný. Z československého vyslanectví v Berlíně obdržel Beneš tajné memorandum, obsahující informaci, získanou z „pramene zcela spolehlivého“. Informátor se osobně zúčastnil večere pořádané Hitlerem. V úzkém kruhu blízkých přátel se vůdce nechal slyšet, že v Evropě má dva úhlavní nepřátele: Rusko a Československo. Oba se je chystá zničit. V očích celého světa mu likvidace bolševismu v Rusku zajistí „nesmrtelnost“ a „nacionálněsocialistická obroda Ruska“ završí vítězné tažení národního socialismu po celé Evropě. Podle Hitlerova názoru bylo Československo hlavní překážkou, která bránila uskutečnění jeho dalekosáhlých plánů.⁴⁶ Nazval ho „vředem na těle střední Evropy“ a „hnízdem židovskoemigrantského komplotu proti novému Německu“. Svůj výpad uzavřel Hitler slovy, že povinnost zničit Československo je snad ještě naléhavější než nutnost „obrody“ Ruska.⁴⁷ Podobné zprávy Beneše pouze utvrzovaly v rozhodnutí rozšířit československé bezpečnostní smlouvy s Francií o obdobnou dohodu se Sovětským svazem.

V březnu 1935 dostala Praha od vyslance Pavlů zprávu, že sovětská vláda je nakloněna zavedení pravidelného leteckého spojení z Prahy do Kyjeva a Moskvy.⁴⁸ Návrh představoval skutečnou revoluci ve vzájemných vztazích. Létání si v té době vyzkoušela jen hrstka vyvolených civilistů. Dokonce i přední osobnosti jako Neville Chamberlain či Edvard Beneš absolvovaly první cestu letadlem teprve v roce 1938. Návrh měl jasně vojenský podtext. O několik dnů později podepsaly Československo a Sovětský svaz obchodní dohodu, kterou list *Izvestija* pochvalně hodnotil jako vítězství sovětské mírové politiky a důkaz

úspěšného budování vztahů mezi Prahou a Moskvou.⁴⁹ Oficiální československé kruhy uvítaly podpis dohody s nemenším nadšením.⁵⁰ Litvinovova prohlášení pronesená v přítomnosti československých novinářů, obchodní dohoda i perspektiva pravidelného leteckého spojení mezi Prahou a Moskvou – to vše byly jasně čitelné přípravné kroky předznamenávající vývoj zásadnějšího charakteru. Hitlerovy úspěchy odsouvaly do pozadí vše, co kdy stálo v cestě snahám zajistit si pro případ války spojence. Z Benešovy horečné činnosti v tomto období je zřejmé, že Československo se aktivně chystalo postavit Hitlerovi na odpor, a nepočítalo s tím, že ho bude pasivně uspokojovat politikou drobných ústupků. Beneš bral Hitlera od samého začátku vážně a vše, co podnikal, podnikal s ohledem na charakter hrozby, kterou nový vládce Německa pro Evropu představoval.

Se vstupem Sovětského svazu do Společnosti národů nabylo francouzsko-sovětské spojení z pohledu Prahy na významu.⁵¹ Z dohody mezi Paříží a Moskvou měly vyplynout dvě výhody. Za prvé, francouzský svazek se Sovětským svazem rozšíří pole působnosti francouzské zahraniční politiky i na Československo, což opětovně stvrdí již existující francouzsko-československé dohody. Za druhé, v očích domácí opozice francouzské spojení se Sovětským svazem potvrdí oprávněnost Benešovy „východní“ politiky. Beneš se domníval, že francouzský strategický krok ho ušetří nařčení ze strany Berlína, Budapešti a Varšavy, že on sám podporuje sovětský režim. Beneš samozřejmě nedisponoval tak velkým vlivem, aby mohl návrat Ruska do Evropy sám podnítit nebo se přímo angažovat v uzavírání francouzsko-sovětského spojení, ale jeho nezlomný charakter mu přikazoval neúnavnou práci alespoň nepřímo přispívat k silám, které v obou směrech již působily. Jeho očekávání se splnila. Litvinov a Pierre Laval podepsali 5. prosince 1934 v Ženevě protokol, jímž se Francie fakticky zavazovala zachovávat politiku bývalého ministra zahraničí Louise Barthoua. Francouzský a sovětský ministr zahraničí se dohodli na společném postupu. Oba souhlasili s tím, že se i nadále zdrží vstupu do jakýchkoli bilaterálních či multilaterálních svazků, které by byly v rozporu s dohodnutou politikou. Dokument se rovněž okrajově zmínil o vzkvétající francouzsko-sovětské spolupráci na poli diplomacie.⁵²